

Grygier, Tadeusz

Informatyka archiwalna dla Prus Wschodnich w latach 1933-1945

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 2-3, 293-326

1971

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

INFORMATYKA ARCHIWALNA DLA PRUS WSCHODNICH W LATACH 1939—1945

Uznając w podstawowej klasyfikacji informacji podział na makroinformację i mikroinformację (informatykę) jako punkt wyjścia przyjęto tę drugą, stanowiącą dyscyplinę naukową, obejmującą informację tylko o jednej instytucji (w naszym wypadku o Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Olsztynie)¹. Głównym instrumentem ułatwiającym przegląd całości informacji zawartych w zasobie archiwalnym jest indeks tematyczny (wykaz tematyczny) w układzie dziesiętnym. Systematyka dziesiętna wprawdzie przeciwstawia się dwom podstawowym zasadom organizacji pracy w archiwach, a mianowicie zasadzie proveniencyjnej — w organizacji tzw. spichlerza informacji w archiwach oraz zasadzie ustrojowej — w metodach korzystania z zasobów archiwalnych, niemniej jest ona stosowana coraz częściej, przeto powinna być zaadaptowana dla potrzeb informatyki archiwalnej². Dokumentacja archiwalna (czynności techniczne dokumentacji) stosuje się również coraz częściej i w pełni wykorzystuje doświadczenia w tej mierze w nauce i praktyce bibliotekarskiej. Trzeba jednakże podkreślić, iż systematyka dziesiętna w dokumentacji (więc i informatyce) archiwalnej odbiega znacznie od stosowanej w innych dziedzi-

¹ Informacja jest częścią składową zadań dokumentacyjnych archiwów, jest częścią składową dokumentacji archiwalnej w jej partii technicznej. Dla potrzeb archiwalnych przeprowadzić trzeba klasyfikację informacji archiwalnej. Wyjaśnienia wymaga również pojęcie „informatyka”. E. T e r e b u c h a, *Zagadnienie klasyfikacji informacji ekonomicznej*, Organizacja-Metody-Technika, 1969, z. 7, ss. 4—6) słusznie podkreśla, że „makroinformacja” nie jest jeszcze dyscypliną naukową, że jest zbyt uniwersalistyczna i zbyt wyspecjalizowana. Natomiast „mikroinformacja” jest już dyscypliną naukową (informatyka). Obejmuje ona jednakże tylko jeden zakład pracy. Dzielimy „mikroinformację” na zewnętrzną i wewnętrzną. Wewnętrzna informacja archiwalna (informatyka archiwalna) w Archiwum Olsztyńskim jest stosunkowo dobrze rozbudowana, jednakże ze względu na zasięg, ilość oraz metody nie nadaje się na razie do zastosowania na zewnątrzny użytek. Dla jej przedstawienia trzeba jeszcze przeprowadzić prace typizacyjne, gdyż od nich należy rozpoczynać klasyfikację informacji (E. S z c z e p a ń s k i, *Typizacja procesów technologicznych* — TPT, *Przegląd Organizacji*, 1970, nr 3, ss. 121—124 oraz nr 4, ss. 171—174). Informatykę archiwalną ująć więc można jako informację o zasobie archiwalnym w oparciu o podstawową ewidencję archiwalną do użytku wewnętrznego i posiadającą charakter prawnoskarbowy.

² Jeśli przyjmie się, że informatyka jest wyszukiwaniem informacji z nagromadzonych wiadomości bez czytania, kwerendy czy zapytania, to właśnie klasyfikacja dziesiętna najbardziej się do takiego ujęcia nadaje. Jest ona tym wygodniejszym instrumentem, że i dokumentalista (czyli zbiory informacji naukowo-technicznej) operuje tym systemem klasyfikacyjnym (S. A n d r e j s z y n, *System wyszukiwania informacji*, Organizacja-Metody-Technika, 1970, z. 4, s. 26). Układ dziesiętny spełnia wymogi logiki i mnemotechniki, dalej pozwala na stosowanie informacji analitycznej, syntetycznej czy zbiorczej (E. T e r e b u c h a, *Zasady prezentacji informacji ekonomicznej*, Organizacja-Metody-Technika, 1969, z. 12, s. 5).

nach naukowych; opiera się ona bowiem o systematykę dziesiątą stosowaną w administracji. Tym samym niejako respektuje archiwalną zasadę proveniencyjną oraz zasadę ustrojową.

Punktem wyjścia systematyki dziesiątej dokumentacji archiwalnej dla nazistowskiego zasobu aktowego, dla zespołów archiwalnych wytworzonych przez nazistowskich twórców, jest ustalona w 1940 r. struktura zasobu aktowego urzędów administracji nazistowskiej. Miała ona być zresztą zewnętrznym wyrazem totalitarnego charakteru tej administracji, jej absolutystycznego zacięcia, po prostu „zasady wodzowskiej” (Führerprinzip) w organizacji i zarządzaniu³.

Trudności w wykorzystaniu dziesiątego wykazu akt administracji nazistowskiej dla potrzeb informatyki archiwalnej polegają na znacznej płynności (niestabilności) tej administracji. Sama administracja nazistowska podlegała stałym zmianom, reorganizacjom. W rezultacie i plany akt stałe się zmieniały i mimo wysiłków administracji nie stały się one konstantą w zmieniających się warunkach (parametrach) jej działania⁴. To pierwsza trudność wypośredkowania układu rzeczowego akt administracji nazistowskiej, a tym samym i układu rzeczowego (dziesiątego) indeksu tematycznego dla potrzeb informatyki archiwalnej.

Drugą trudnością w ustaleniu prawidłowego systemu informacyjnego dla materiałów archiwalnych okresu nazistowskiego w Prusach Wschodnich (zresztą nie tylko dla tego okresu) jest prawie całkowity brak prognozowania informacyjnego.

³ Układ dziesiąty będący rezultatem zmian systemu biurowości w administracji pruskiej, jako zewnętrzny wyraz „zerwania z rolniczym charakterem tej administracji i przekształcania jej w administrację państwa przemysłowego” stał się podstawą wszystkich reform biurowych zachodzących w Prusach począwszy od 1921 r. (Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Olsztynie — dalej WAPO-VIII/7-162, pismo Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w Berlinie z 16 III 1927). Utrzymano nazistowski układ grup zasadniczych układu dziesiątego, jako bardziej przydatny, gdyż jako grupy typowe przewiduje tylko dwie, a mianowicie grupę „0” — Zarządzanie oraz grupę „9” — Finanse. Te dwie grupy stanowią ramy, w których mieści się pozostałych osiem — „1”, „2”, „3”, „4”, „5”, „6”, „7”, „8”. Dalej trzeba podkreślić, iż w nazistowskiej administracji pod pojęciem „zarządzanie” ujmowano zagadnienia ustrojowe, organizacyjne, budżetowo-gospodarcze, personalne (kadrowe). Tak ujęty plan dziesiąty akt dawał możliwość szerokiego rozbudowywania go w głąb oraz stawał się niejako idealnym planem podziału funkcjonalnego (*Aufgebengliederungsplan*). Wyłączenie dwu grup zasadniczych jako ramowych („0” i „9”) czyniło również zadość stosowanemu podziałowi w administracji na zadania bezpośrednie i pośrednie. Otóż grupy ramowe, to grupy dotyczące zadań pośrednich w stosunku do klientów (obywateli), zaś pozostałe grupy zasadnicze bezpośrednio tyczą obywateli (zob. F. Nord sieck, *Organisation und Aktenführung der Gemeinden*, Berlin 1940, s. 31). Współczesna polska administracja stosuje inny podział. Za punkt wyjścia bierze także układ dziesiąty, ale rezerwuje jako grupy zasadnicze ramowe (czy typowe) pierwsze cztery — „0” — zarządzanie, „1” — personel (kadry), „2” — środki rzeczowe, „3” — finanse, pozostawiając na pozostałe zagadnienia 6 grup zasadniczych (zob. W. Jarzębowski, *Biurowość i korespondencja*, Warszawa 1966, s. 89 oraz zarządzenie Ministra Szkolnictwa Wyższego z 9 IV 1963 w sprawie podziału materiałów archiwalnych na kategorie i ustalenia terminów ich przechowywania (*Monitor Polski*, nr 37, poz. 184).

⁴ W zasadzie jedyną administracją, która najlepiej i najsprawniej funkcjonowała, była administracja policyjna. Można to zjawisko oceniać jako cel zasadniczy elity nazistowskiej, która zamierzała stosować „terror strachu”; ale można uznać to jako skutek politycznej słabości reżimu nazistowskiego, który w wyniku nie osiągnięcia tego, czego żądał, a mianowicie — zdyscyplinowanego i skoncentrowanego oraz sprawnego kierownictwa; przejrzystego, prostego i zamkniętego porządku zaktywizowania samych urzędników, którzy dotychczas nie wykazywali chęci do podjęcia jakiegś inicjatywy i ponoszenia współodpowiedzialności; usunięcia nieelastycznego uhierarchizowania w administracji; ustalenia odpowiednich norm zakładowych; wreszcie przeprowadzenia racjonalizacji w administracji (zob. C. Dieckmann, *Verwaltungsrecht*, Herford 1937, ss. 70 i nast.).

Bez odpowiedniego prognozowania bowiem nie sposób opracować prawidłowej informacji. Ustalona przez Główną Komisję Badań Zbrodni Hitlerowskich tematyka kwerend archiwalnych jest tak wycinkowa, że nadaje się ona raczej tylko do indywidualnych kwerend. Tymczasem nie ustalono jeszcze prognozy badań dla okresu nazistowskiego w Prusach Wschodnich, dotychczasowe bowiem badania są raczej wynikiem ubocznym osobistych szerszych prac badawczych. Tego rodzaju stan nie pozwala na prawidłowe ustalenie zakresu informacji archiwalnej. Pod pojęciem prognozowania archiwalnego rozumie się bowiem podawanie dokładnych danych dla skutecznie działającej w przyszłości koncepcji badawczej; dane te muszą być przedstawione przy pomocy środków rozpoznawczych i realiów, a rezultaty muszą być podawane w parametrach jakościowych i ilościowych. Trzeba dalej podkreślić różnicę między prognozowaniem a planowaniem, rozumianym jako optymalne regulowanie. Planowanie bowiem — to racjonalny podział sił oraz prawidłowe rozdzielanie środków umożliwiających optymalną organizację badań. Jak długo więc nie będzie prognozowania rozwoju badań w środowisku olsztyńskim, tak długo i informatyka archiwalna napotykać będzie na nieprzezwyciężone trudności⁵.

Pewnym ułatwieniem w opracowaniu indeksu tematycznego są istniejące w Olsztyńskim Archiwum opracowane w latach 1949—1961 inwentarze kartkowe (kartotekowe) jako podstawy opracowanych ciągłych inwentarzy archiwalnych poszczególnych zespołów. Wypośredkowany z kartoteki inwentarzowej układ rzeczowy akt daje dla opracowywanego indeksu tematycznego przeszło 5000 haseł rzeczowych. Zakres więc tematyki jest ogromny i to znacznie przekraczający ramy jednego artykułu. Co więcej, zakres ten stale się rozszerza. Zastosowanie zaś w indeksie układu dziesiętnego ogranicza rozszerzanie się tematyki wszcz. System Deweya zmusił do przyjęcia tylko dziesięć grup zasadniczych pracy administracji hitlerowskiej, a więc i indeksu tematycznego:

0 — Zarządzenia ogólne (*Allgemeine Verwaltung*); 1 — Administracja policyjna (*Polizei Verwaltung*); 2 — Szkolnictwo (*Schulwesen*); 3 — Kultura oraz życie społeczne (*Kultur- und Gemeinschaftspflege*); 4 — Opieka społeczna oraz sprawy młodzieżowe (*Fürsorgewesen und Jugendhilfe*); 5 — Zdrowie i kultura fizyczna (*Gesundheitswesen, Volks- und Jugendertüchtigung*); 6 — Budownictwo, sprawy mieszkaniowe, osiedleńcze oraz komunikacyjne (*Bau- Wohnungs- und Siedlungswesen, Strassenwesen*); 7 — Planowanie gospodarcze (*Wirtschaftsförderung und wirtschaftsfördernde Einrichtungen*); 8 — Administracja gospodarcza (*Wirtschaftliche Betätigung — Unternehmen und Beteiligungen*); 9 — Administracja finansowa i podat-

⁵ *Informationsdienst der Staatlichen Archivverwaltung*, Potsdam 1970, nr 20, s. 53. Podkreśla się również konieczność rozszerzenia zakresu wiedzy o materiałach archiwalnych, a w szczególności wiedzy o dokumentacji. Dokumentacja ma być samodzielną dyscypliną naukową. Z uwagi na wzrastający zakres informacji i jej potrzeby dla rozwoju nowoczesnej nauki i społeczeństwa zaznacza się coraz silniej konieczność podjęcia specjalnych badań prawidłowości powstawania dokumentów. Naukę tę usytuowuje się między nauką o informacji a nauką o kierowaniu procesami społecznymi. Znaczenie informacji polegać ma na tym, że czynnikiem integrującym jakiegokolwiek układ jest zdolność do gromadzenia, przetwarzania i przesyłania informacji. Ale nośniki informacji podlegają trojakim ograniczeniom: środki tańsze i masowe wypierają droższe i bardziej elitarne; środki te są w ręku nielicznej grupy i wyrażają opinie tylko tej grupy; w końcu środki te są niejednokrotnie traktowane jako użyteczne narzędzia zdobywania władzy. Stąd zdanie, że informacja to środek potrzebny przede wszystkim w zarządzaniu (zob. J.L. Kelly, O.G. Seifridge, *Sophistication in computers: a disagreement*, Proceedings of the IRE, 1962, vol. 50 nr 6).

kowa (*Finanz- und Steuerverwaltung*). Tego rodzaju ujęcie klasyfikacyjne administracji nazistowskiej w pełni obejmuje zakres (wszerz) kompetencji administracji nazistowskiej. Dalszym pozytywnym elementem układu dziesiętnego indeksu tematycznego jest jego nieograniczona możliwość rozszerzania się w głąb do jednostkowej sprawy (informacji — np. 00000...). Tym samym indeks tematyczny może być stale uzupełniany, bez obawy jego rozbicia⁶.

Kolejną trudnością w budowaniu tego rodzaju indeksów jest możliwość niejednolitego sklasyfikowania haseł. Wiele bowiem spraw można różnie sklasyfikować, przydzielić równocześnie do dwu lub kilku klas. Wymaga więc klasyfikacja precyzyjnej tytułatury akt oraz stosowania dodatkowych wyjaśnień odsyłaczy i konkordancji. Sprawa o tyle się komplikuje, iż w administracji nazistowskiej już w czasie odkładania akt miano trudności z prawidłowym ich sklasyfikowaniem. Dla ilustracji podać można parę przykładów.

Grupa akt dotyczących „Obrony III Rzeszy” (*Reichsverteidigung*) obejmowała różne sprawy począwszy od kwestii związanych ściśle ze sprawami obronnymi (tradycyjnie należących do tzw. registryatury wojskowej = *Militär Registratur*), poprzez sprawy dotyczące tzw. „Praw zwierzchnich” (*Staatshoheitssachen*), związanych z wykonywaniem władzy (tradycyjnie należących do registryatury prezydialnej = *Präsidential Registratur*), czy wreszcie sprawy policyjne (tradycyjnie należące do registryatury policyjnej = *Polizei Registratur*). Dla przykładu podać można wymieszanie spraw w grupie akt „Obrona III Rzeszy” według rotulusa (spisu spraw): nadzorowanie działalności Kościoła katolickiego; inwigilowanie cudzoziemców przybywających na tereny niemieckie; udział administracji ogólnej w przeprowadzaniu aresztowań podejrzanych o przestępstwa i przekroczenia; wydawanie zezwoleń na wyjazdy za granicę; nadzorowanie nad obrotem ziemią; zabezpieczenie spokoju publicznego; nadzór polityczny nad urzędnikami; polityka wobec mniejszości narodowych kraju; ustalanie podziału między administracją cywilną a administracją wojskową.

Ten wrywkowy przykład wykazuje naocznie, iż indeksyzacji wymagają nie tylko woluminy (tytuły woluminów), ale i wewnętrzna treść poszczególnych woluminów. Zawartość treściowa woluminu „Obrona III Rzeszy” znacznie przekracza zakres spraw, które w myśl przepisów winny się w nim znaleźć, a mianowicie: spra-

⁶ Potrzeba jednolitego wykazu tematycznego nie jest tylko żądaniem dnia dzisiejszego. Od dawna bowiem administracja zamierzała ujednoczyć zakres swych zadań i czynności. Jedną z podstawowych pomocy przy opracowywaniu wykazu tematycznego były poczynania administracji nazistowskiej w przeprowadzaniu jednolitych planów akt w starostwach (landraturach). Zarządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z 8 III 1938 polecało opracowywanie jednolitego wykazu akt, jako wstępu do ujednoczenia registryatur landrackich (WAPO VIII/7-10 pismo Ministra Spraw Wewnętrznych z 8 III 1938 oraz pismo Generalnego Pełnomocnika do Spraw Administracji — *Der Generalbevollmächtigte für die Reichsverwaltung* z 24 II 1942 w sprawie uproszczenia administracji = WAPO VIII/7-9; por. Reichsgesetzblatt, 1939, Th. I, s. 1535). Sprawa ta z punktu widzenia informatyki archiwalnej jest o tyle ważna, że ustalono następujące zasady postępowania: dostosowywuje się dawny układ akt do nowego (w myśl archiwalnej zasady jedności zespołowej oraz jedności kancelarii — registryatury — archiwum), akta personalne odkładano według dawnych zasad, wprowadzono segregatory z czterokrotnym dziurkowaniem akt (Din A 4). Sam jednak podział na literowe grupy zasadnicze w przedstawionym niżej wykazie tematycznym odrzucono. Są to następujące grupy literowe: A — *Verwaltung des Landratsamtes*, Pol. — *Polizei*, Ho. — *Hoheitsangelegenheiten vermischter Art*, Kult. — *Schul- und Kirchenwesen*, Kultur- und Heimatpflege, LF. — *Land- und Forstwirtschaft* (Viehzucht, Jagd, Fischerei), Gd. — *Gendarmerie*, WL. — *Wehrmacht und Landesverteidigung*, VA — *Staatliches Versicherungsamt*.

wy obrony kraju, współdziałanie przy rejestracji podlegających służbie wojskowej oraz załatwianie i regulowanie spraw związanych ze zniszczeniami wojennymi⁷.

Inny przykład dotyczy grupy akt związanych ze „sprawami zwierzchnimi”, które zwykle obejmowały cały zakres spraw policyjnych, nadzoru nad samorządem terytorialnym i gospodarczym, zarządzania własnością państwową, ustalania praw i zarządzeń, regulacji spraw obywatelskich, spraw reprezentacji itp. W okresie nazistowskim sprawy policyjne zaczęły się wyodrębniać z zakresu administracji ogólnej (z praw zwierzchnich) jako zewnętrzny wyraz formowania się nazistowskiego państwa policyjnego, czy jak łagodniej określa się „państwa przemocy”⁸. Doszło wreszcie do tego, że zagadnienia „praw zwierzchnich” utopiono w sprawach zarządzania i organizacji. Zakres spraw wchodzących do zasadniczej grupy aktowej „0” dotyczył spraw ustrojowych, organizacyjnych, budżetowo-gospodarczych, personalnych oraz zadań zleconych (np. urzędów stanu cywilnego, ubezpieczeń społecznych, urzędów wyborczych, rejestracji poborowych oraz kwaterunku wojskowego, sądownictwa administracyjnego, opieki prawnej, rachunkowości, polityki cen, informacji prasowej, statystyki, czy kontroli finansowej). Analiza przemian w poszczególnych planach

⁷ J. von Schönfeldt, *Die allgemeine und innere Verwaltung*, Berlin 1943, s. 61 oraz A. Feuring, H. Korte, *Bürokrunde und Amtssprache*, Berlin 1943, s. 78. Tego rodzaju zjawisko, będące wynikiem niesprawności aparatu administracyjnego, nawet znacznego nieporządku w systemie administracyjnym zmuszają do sumaryzowania i indeksacji poszczególnych woluminów. Wypływają z tego jednakże dwie trudności: po pierwsze powoduje się znaczny nadmiar informacji oraz po drugie materiały archiwalne bardzo trudno włączają się w system binarny (dają się zbitować = *binary unit*). Jeśli chodzi o pierwszy problem to informatyka archiwalna staje przed problemem redukcji informacji oraz problemem wykorzystania informacji (*information retrieval*). Zresztą punktem wyjścia informatyki archiwalnej jest stwierdzenie, że zapotrzebowanie informacji na konkretne systemy kierowania i informacji nie mogą być archiwom narzucane z zewnątrz. Zasadniczym zresztą błędem jest pogląd, jakoby przetwarzanie danych było osiągnięciem dopiero ostatnich czasów (lat). Informacja była zawsze wymieniana i przetwarzana, czy to ustnie czy pisemnie. Historyczny schemat przetwarzania danych można przedstawić następująco: indeterministyczne albo deterministyczne informacje; ręczne, maszynowe czy elektroniczne przetwarzanie danych; zintegrowane albo zdezintegrowane przetwarzanie danych; zintegrowane systemy kierowania informacją.

Jeśli chodzi o drugą sprawę, to trudność polega na tym, iż maszynowe (elektroniczne) przetwarzanie danych wymaga deterministycznych danych, gdy materiały archiwalne z zasady posiadają indeterministyczne dane. Wyjątkiem są materiały urzędów stanu cywilnego oraz zasób ksiąg gruntowych, szczególnie bogato reprezentowany w olsztyńskim Archiwum. Wydaje się, że przy pomocy zmechanizowanych ośrodków obliczeniowych w Olsztynie (m.in. w Wyższej Szkole Rolniczej w Olsztynie) można by wykorzystać zasób archiwalny do badań nad strukturą społeczną i gospodarczą Prus Wschodnich. Szczegóły w zakresie opowania informacji archiwalnej zob. B. Bra ch m a n n, *Entwicklung der Informationsüberlieferung*, Archivmitteilungen, 1968, H. 5, s. 179 oraz N. A b r a m s o n, *Teoria informacji i kodowania*, Warszawa 1969, s. 23).

⁸ Typowym przykładem wzrastania znaczenia policji w systemie administracyjnym była sprawa likwidacji samorządu powiatowego oraz przejmowania przez policję spraw dotychczas załatwianych przez wydziały powiatowe, jako organa samorządu powiatowego (WAPO/VIII/7-1658 pismo rejencji olsztyńskiej z 24 VIII 1937). Szerzej z punktu widzenia prawnego rzecz ujmuje F. R y s z k a, *Państwo stanu wyjątkowego*, Wrocław 1964, s. 303, który stwierdza, że gestapo mieści się w strukturze państwa stanu wyjątkowego i przede wszystkim w centralizacji politycznej i polityczno-prawnej, w podporządkowaniu państwu całego życia społecznego, etatyzacji ruchu hitlerowskiego, w krzyżowaniu się kompetencji, powodującym zanikanie nawet tzw. „porządku konkretnego”; jedyną siłą nienaruszoną (w bałaganie kompetencyjnym) była policja.

akt uzewnętrznia z całą wyrazistością przemiany polityczno-ustrojowe nazistowskich Prus Wschodnich.

Wreszcie przykładową grupą akt, ilustrującą przemieszenie — to grupa akt administracji policyjnej. Totalistyczny charakter administracji nazistowskiej spowodował zatarcie granic między tzw. registraturą policyjną a registraturami fachowymi (wydziałem policyjnym = spraw wewnętrznych a wydziałami fachowymi — merytorycznymi). Dotychczas zadania typowo policyjne np. w zakresie policyjnego nadzoru w zakresie służby zdrowia (np. *Gesundheitspolizei*, *Sittenpolizei*, *Veterinärpolizei*) zostały częściowo przejęte przez wydziały fachowe (np. zdrowia, weterynaryjne, kultury itp.). Ponieważ do całkowitego wyodrębnienia się zadań policyjnych z administracji ogólnej nie doszło i proces formowania się państwa policyjnego nie został zakończony, przeto w proponowanym indeksie tematycznym przy jego systematyzacji pozostano przy tradycyjnym oddzieleniu zadań policyjnych od zadań fachowych administracji ogólnej. Niemniej korzystający z materiałów archiwalnych zespołów nazistowskich musi pamiętać o tym, że część zadań natury policyjnej przejęły wydziały fachowe w tej administracji. Trudno bowiem o ustalenie w okresie nazistowskim granicy między charakterem policyjnym a charakterem fachowym danej sprawy. W rezultacie kwerendyści musi sięgać po informacje i w registraturze policyjnej i w registraturach fachowych⁹.

Żyjemy w czasach tzw. szerokiej publikacji. Charakteryzuje się ona z jednej strony potopem literatury, co nie jest najgorsze, a z drugiej strony, co jest gorsze, niemożnością opanowania tego potopu. Opanowanie zaś tego zalewu oznacza wybranie z całości informacji, informacji najważniejszych oraz ich utrwalenie. Zachodzi pytanie, co jest warte utrwalenia? W totalistycznej i policyjnej administracji nazistowskiej przy ocenach wartości tych publikacji napotyka się na szczególne trudności. Informacje ulegają bowiem zniekształceniom (w wyniku długości drogi, jaką przebiega informacja), a przyczyny tych zniekształceń są różne: np. socjologiczno-psychologiczne (złudzenie perspektywiczne, emocjonalne, z nasilenia uwagi, rzutowanie interesu własnego na percepcję, mechanizm tłumienia, odgórne sugestie, własne przewidywania, efekt promieniowania, z góry powzięte uprzedzenia, wpływ masy apercepcyjnej, mylenie faktów z wnioskami, mechanizm projekcji, zjawisko asymilacji i kontrastu, sugestie stereotypu, wpływ cech osobowych), czy techniczno-organizacyjne (kumulacja, streszczenie, utrata ładunku emocjonalnego, dezaktualizacja, świadome zniekształcanie informacji, zniekształcenie informacji z niezrozumienia języka, tzw. „geografia informacji”, czy wreszcie wpływ pośpiechu)¹⁰.

Przy korzystaniu z informacji trzeba sobie zdawać sprawę z tych wszystkich przyczyn zniekształceń. Ocena bowiem wartości i pewności informacji wartej utrwalenia jest różna nie tylko ze strony odpowiednich zawodów, ale i ze strony poszczególnych osób, a nawet tej samej osoby, zmieniającej swe poglądy w zależności od momentu życia. Należy przeto dążyć do ujęcia ważnej pod różnymi aspektami informacji, nie deaktualizującej się szybko (cechą bowiem informacji i dokumentacji jest jej szybka utrata wartości po wykorzystaniu), a potrzebnej na całe lata. Chodzi o to, że informatyka archiwalna (podobnie jak materiały archiwalne) musi tak ujmować informację, by była ona ważna na długi okres co najmniej, jeśli nawet nie tak, jak archiwalia, wieczyście. Trzeba sobie bowiem zdać sprawę z tego, że publikacje naukowe stają się pod względem trwałości coraz słabsze, ich wartość naukowa coraz krótsza (w niektórych dyscyplinach naukowych, np. w atomistyce tylko 3 lata).

⁹ Typowym przykładem jest sprawa sterylizacji (zob. F. R y s z k a, op. cit., s. 326).

¹⁰ S. K o w a l e w s k i, *Warunki rzetelności informacji w instytucjach wieloinstancyjnych*, Przegląd Organizacji, 1969, z. 3, s. 101.

Czyli informacje po stosunkowo krótkim czasie są przestarzałe. Posiadając najważniejsze nośniki informacyjne archiwa muszą więc prezentować informacje o długotrwałej wartości¹¹.

WYKAZ TEMATYCZNY

Konieczność ograniczenia objętości artykułu zmusza do wypośrodkowania metody informacji między pasywną (np. podaną poprzednio informację o zespołach archiwalnych) a informacją aktywną (np. podanie kroniki archiwalnej wydarzeń w Prusach Wschodnich w latach 1933—1942). Wybrano ostatecznie metodę pośrednią opartą o system SDI (*selective dissemination of information*), a ustaloną na podstawie analizy kwerendystów i zakresów ich prac badawczych¹². Wreszcie ramy artykułu zmuszają do skróconego ujęcia zagadnień występujących w zasobie archiwalnym Archiwum Olsztyńskiego.

GRUPA ZASADNICZA: 0. ZARZĄDZANIE OGÓLNE

W zakres zarządzania ogólnego wchodzi zagadnienia ustrojowe, organizacji wewnętrznej, zagadnienia budżetowo-gospodarcze, kadrowe oraz zadania wynikające ze szczególnych poleceń państwowych. Np. w b. administracji samorządowej zagadnienia stanu cywilnego, wyborcze, wojskowe (czy jak to w administracji nazistowskiej określano *Reichsverteidigung*), sprawy ubezpieczeń społecznych, sądownictwa administracyjnego, prawne, informacyjne, statystyczne oraz kontrolne. Administracja nazistowska z uwagi na zasadnicze cele państwowe wysuwała na czoło sprawy „Obrony III Rzeszy”, np. przy ustalaniu struktury urzędów landrackich (starościńskich)¹³. Wydaje się, że i w naszym wykazie tematycznym sprawy te należy wysunąć na czoło.

¹¹ D. Schwerin, *Archivische Informationstätigkeit*, Archivmitteilungen, 1969, H. 3, s. 112.

¹² Opanowanie informacji, przede wszystkim jej redukcja, wymaga ustalenia następujących problemów: a) prawidłowego miejsca źródeł i materiałów archiwalnych w wspólnym systemie informacyjnym; b) roli badań regionalnych; c) ustalenia, jakie lokalne specyfiki muszą wejść w obraz rzeczywistości ogólnej; d) ustalenia płaszczyzny działania archiwum.

¹³ WAPO VIII/7-9 pismo rejencji olsztyńskiej z 17 III 1942. Władze berlińskie stale podkreślały konieczność uproszczenia administracji państwowej. Punktem wyjścia było zarządzenie (*Erlass*) o uproszczeniu administracji z 28 VIII 1939 (*Erlass über die Vereinfachung der Verwaltung*, Reichsgesetzblatt, Th. I, s. 1535) (uzupełnione — nie ogłoszonym zresztą — zarządzeniem z 25 I 1942). W tym nie opublikowanym zarządzeniu podkreśla się, że „uproszczenie administracji jest konieczne ze względu na obecnie prowadzoną totalną wojnę. Ze już w zarządzaniu z 28 VIII 1939 podkreśla się konieczność zmian w administracji ze względu na grozący wybuch wojny (*Bereits durch meinen Erlass über die Vereinfachung der Verwaltung vom 28 8 1939 habe ich aus Anlass der damals drohenden Kriegsgefahr angeordnet, die öffentliche Verwaltung so zu vereinfachen, wie es die Verteidigung von Volk und Reich erfordert. Die gegenwärtige Lage des totalen Krieges, in dem das deutsche Volk einen Kampf um Sein oder Nichtsein führt, verlangt nunmehr in erster Reihe gebieterisch den Einsatz aller verfügbaren Kräfte für die Wehrmacht und die Rüstungsindustrie. Dem muss auch die öffentliche Verwaltung mehr als bisher Rechnung tragen*). Hitler mimo napięć w administracji zrezygnował z powołania specjalnego komisarza dla uproszczenia administracji (*Reichskommissar zur Vereinfachung der Verwaltung*). Uważał, że cała sprawa obraca się raczej wokół ograniczania etatów osobowych niż dotyka sprawy meritum — racjonalizacji samej administracji. Cały wysiłek tej akcji

00 — OBRONA III RZESZY

000 Ogólne postanowienia prawne: Organizacja administracji wojskowej i cywilnej w Prusach Wschodnich. *Zivilverwaltung in der Provinz Ostpreussen*. Gauleiter E. Koch jako szef administracji cywilnej na obszarach Prus Wschodnich uznanych za teren operacji wojskowych (XXX/14—402). Zagadnienia mobilizacyjne (XXX/14-309-320). Zagadnienia ewakuacyjne, przede wszystkim związane z ewakuacją ludności z zagrożonych obszarów Prus Wschodnich w latach 1943—1945 (VIII/7-1343, 1607, 1723, 1724, 1730-1732, 1757, 2263, 2309, 2361; XXX/14-713, 1963—1965). Opieka nad ewakuowanymi oraz uciekinierami (VIII/7-1142-1143). Sprawy jeńców wojennych oraz jeńców cywilnych oraz ustalania wzajemnych stosunków między ludnością cywilną a jeńcami (XXX/13-530; VIII/7-3). Sprawy działalności Niemieckiego Czerwonego Krzyża i opieki nad rannymi wojennymi (VIII/7-1667, 1136, 1620; XXX/14-1966). Zapewnienie spokoju na terenie Prus Wschodnich w czasie operacji wojskowych (XXX/14-116, 484, 492, 557-560; XXX/13-785). Ustalenie nadzoru wojskowego (XXX/14-394, 19-20, 450; XXX/13-1, 785; XXX/3-216; VIII/7-58¹⁴; 2270; VIII/9-A/9; XXX/23-357, 243; X/2-A/155-173). Wojskowe i policyjne środki represyjne (*Vergeltungsmassnahmen gegen Angehörige eines fremden Staates*) (XXX/14-715). Środki represyjne wobec sabotażu pracy (*Reichsleistungsgesetz — Arbeitscheue*), ograniczenia w zakresie zmian miejsc pracy (XXX/14-443-445). Sądownictwo specjalne, policyjne oraz SS (XXX/14-403-405).

001 Zagadnienia uzupełnień wojskowych: Organizacja registratury wojskowej (XXX/13-235, 264; XXX/15-24). Rejestracja oraz pobór do wojska (VIII/7-1169, 185, 14; XXX/14-291-310; XXX/13-212).

002 Kwaterunek wojskowy: Organizacja lokalowa dla stałych garnizonów (XXX/13-216). Kwatery dla wojsk w marszu (VIII/8-A/3).

003 Lotnictwo i obrona przeciwlotnicza: Organizacja służby alarmowej (XXX/13-485-490, 493, 495).

004 Inne zagadnienia wojskowe: Organizacja komendantur (XXX/14-409). Organizacja oddziałów *Waffen-SS* (XXX/14-407). Organizacja oddziałów Obrony Narodowej (*Volkssturm*); (XXX/14-409).

005 Zagadnienia pomocy technicznej (*Notdienstverordnung*) (XXX/14-448-450). Pomoc Techniczna (*Technische Nothilfe*), (XXX/14-412). Wojskowa Opieka Społeczna (*Wehrmachtfürsorge*); (VIII/7-1135).

006 Zniszczenia wojenne: Ewidencja szkód wojennych oraz ich rekompensata (VIII/7-1693-1695, 1705, 1727; XXX/14-1950).

007 *Reichsarbeitsdienst*¹⁴: Organizacja ogólna (XXX/3-49, 50). Obozy pracy (XXX/14-321, 322-330, 1928; XXX/15-2; XXX/3-126, 504).

przerzucił na ministerstwa, podkreślając że „ministrowie mają więcej rządzić (*regieren*) niż administrować (*verwalten*). Jeśli zaś administrują, to więcej powinni skoncentrować się na kierowaniu administracją”. Pełnomocnik do Spraw Administracji Rzeszy (*Der Generalbevollmächtigte für die Reichsverwaltung*) podkreślał pismem z 24 II 1942, iż należało przede wszystkim przeprowadzić ograniczenia etatów osobowych. Głównymi ośrodkami koordynującymi akcję byli namiestnicy, naczelni prezesi prowincji oraz komisarze obronni Rzeszy (*Reichsverteidigungskommissare*). Oszczędności etatowe osiągnąć miano przez ograniczenie, albo całkowite zlikwidowanie prac nie będących niezbędnie potrzebnych do prowadzenia wojny.

¹⁴ Początkowo „służba pracy” raczej miała charakter społeczno-gospodarczy instytucji, gwarantującej młodym ludziom pracę oraz zdobycie zawodu. Z chwilą przejęcia władzy przez ruch nazistowski, instytucję tę przekształcono na organizację przysposobienia wojskowego (*dem Wehrdienst geht der Arbeitsdienst voraus — WAPO VIII/7-1221* pismo rejencji olsztyńskiej z 20 VII 1935). Podobnie reszta jak służba wojskowa, również służba pracy była służbą honorową. Celem więc zasadni-

01 — ZAGADNIENIA ZWIERZCHNIE (STAATSHOHEITSSACHEN)

010 Sprawy ustrojowe (*Verfassung*): Udział prowincji w życiu III Rzeszy (XXX/13-1; XXX/12-19). Wybory do Parlamentu Rzeszy (VIII/7-108; XXX/13-28; X/2-A/1-20; XXX/13-208). Nadawanie praw obywatelskich VIII/7-1221; XXX/13-9-10; XXX/3-271-382, 384, 388, 389). Odbieranie praw obywatelskich (VIII/7-171). Wydawianie zarządzeń porządkowych (VIII/7-134; XXX/13-484, 492; XXX/14-19-20). Wysiedlanie oraz konfiskata mienia (VIII/9-A/9, 105, 10, 11; X/2-A/36, 170; XXX/3-224; XXX/13-469). Zmiany w prawach własnościowych (VIII/7-605). Sprawy nieruchomości żydowskich (VIII/7-39). Kwestia żydowska — wystąpienia antysemickie (XXX/13-446, 548; XXX/12-119; XXX/14-661). Problemy tzw. Żydów wschodnich (Ostjuden) — ewentualne zezwolenia na przyjazd na teren Prus Wschodnich (XXX/14-699-701). Wywłaszczenia (XXX/3-102). Germanizacja imion własnych i topograficznych — zmiany nazwisk i nazw (VIII/7-26, 27, 1224, 1269, 1287, 1289, 1291, 1292, 1293, 1298, 1318, 1319, 1321, 1332, 1334, 1335, 2312, 2313, 2362; X/2-A/137-139; XXX/13-133-135; XXX/14-638). Zmiany nazw topograficznych (VIII/7-1611). Repatriacja Niemców — Niemców Bałtyckich (*Baltendeutsche*); (X/2-A/46; XXX/14-626, 1963). Wciąganie na listę narodowościową (*Volksliste*); (VIII-7-12). Organizacja kartoteki ludnościowej (*Volkskartei*); (VIII/8-A/3). Uroczystości państwowe (XXX/15-1; XXX/14-1868). „Dzień Matki” (*Deutscher Muttertag*); (XXX/14-1869). Nadawanie odznaczeń (VIII/7-43; XXX/3-48, 261, 162; XXX/13-26, 53; XXX/14-10, 12). Ogłoszenie amnestii (XXX/14-16).

011 Organizacja prowincji¹⁵: Ustrój prowincji (XXX/14-402; XXX/15-36). Ustrój gminy — nazistowska reforma ustroju gminnego (XXX/13-13-15, 17; XXX/3-17; XXX/13-32, 42, 43, 44-51, 236; XXX/14-38-40). Ustrój obwodów dworskich (ich likwidacja) (VIII/7-30; XXX/14-58, 59, 62, 63, 70, 81, 85, 100, 368; XXX/15-5-10, 13, 36). Sejmik Gminy Prus Wschodnich (*Ostpreussischer Gemeindefag*)¹⁶ (XXX/15-

czym było przygotowanie młodych Niemców do służby wojskowej, chociaż innymi środkami, jak: pracą na roli (melioracji, osadnictwa, budowy dróg), wspólnotą kolejną, przez wychowanie „polityczno-państwowe”, ćwiczenia musztry (określanej *Ordnungsübungen*). Stąd w planach akt „służba pracy” ujmowana była przez administratorów nazistowskich w „registraturze wojskowej”. Zresztą zmiana ta wiązała się ze zmianą przynależności resortowej „służby pracy”. Kiedy ją 5 VI 1931 powoływano jako *freiwilliger Arbeitsdienst*, podporządkowano ją Urzędowi Pośrednictwa Pracy oraz Zabezpieczenia od Bezrobocia (*Reichsanstalt für Arbeitsvermittlung und Arbeitslosenversicherung*); administratorzy nazistowscy podporządkowali „służbę pracy” Ministerstwu Spraw Wewnętrznych (*Reichsinnenministerium*).

¹⁵ W myśl zarządzenia z 10 VII 1933 (*Gesetz-Sammlung*, s. 165) naczelny prezes prowincji kierował całą administracją; był stałym przedstawicielem władz państwowych, odpowiedzialnym za całość spraw politycznych, gospodarczych, społecznych i kulturalnych. Przejmował również kierownictwo rejencją, jeśli naczelne prezydium prowincji znajdowało się w tym samym miejscu, co rejencja. Wówczas naczelny prezes prowincji był równocześnie prezesem rejencji.

¹⁶ Ujednoczenie władz terenowych przez nazistów w zasadzie doprowadziło do całkowitej likwidacji samorządu terytorialnego. Niemniej pozostały pewne relikty tego samorządu. Gminy łączono w związki gminne (*Gemeindefverbände*) i to w podwójnym stopniowaniu — wyższego oraz niższego stopnia (może precyzyjnie weźszego czy szerszego zakresu) — w powiatowe związki oraz prowincjonalne związki (zob. zarządzenie z 6 IX 1935, *Gesetz-Sammlung*, s. 115). Związki gminne w ujęciu administratorów nazistowskich posiadały własne oraz złecone zakreślenia działania. Również u nich obowiązywały zasady administracji nazistowskiej — nieograniczoność działania (*Unbegrenztheit*) oraz pełność kompetencji (*Allzuständigkeit* = *Totalität* = *Universalität*). Wydaje się, że te dwie zasady są kwintesencją systemu administracyjnego nazistów, a w zależności od sytuacji przybierały one charakter uniwersalistyczny (brak podziału kompetencyjnego, szczególnie wygodnego dla administracji policyjnej), albo charakter totalitarny.

-12; XXX/13-58, 63; XXX/15-88, 89). Wschodniopruski Sejmik Miast (*Ostpreussischer Städtetag*) — udział poszczególnych miast¹⁷, (XXX/15-12). Związek Niemieckich Miast Rzeszy (*Reichsverband deutscher Städte*); (XXX/13-33). Niemiecki Sejmik Komunalny (*Deutscher Gemeindetag*) (XXX/14-90, 91). Towarzystwo Burmistrzów Prus Wschodnich (*Verein der Bürgermeister der Provinz Ostpreussen*) (XXX/13-41). Forma administracji prowincji — uproszczenie trybu urzędowania (XXX/14-384-385).

012 Organizacja NSDAP (*NSDAP als Trägerin des Staatsgedankens*)¹⁸: Ustrój partii nazistowskiej (XXX/13-29, 30, 80). Przybudówki partyjne wpływające na zarządzanie (NSKK, SA, SS; VIII/7-19; XXX/14-413).

013 Zadania policyjno-polityczne: Nadzór polityczno-policyjny nad ludnością (VIII/7-1221, 200; VIII/3-A/242-248; X/2-A/155, 156, 157-173; VIII/8-A/1-2a; XXX/23-357). Inwigilacja polskiego i litewskiego ruchu narodowego na terenie Prus Wschodnich (IX/6-A/28, 29, 30, 31, 32; X/2-A/155, 156, 157; VIII/3-A/242-248, 486, 487). Polityka narodowościowa wobec innych narodowości — formowanie Narodowo-Socjalistycznego Ruchu Rosyjskiego (*Russische National-Sozialistische Bewegung*) oraz nadzoru nad Cyganami¹⁹ (VIII/9-A/105). Nadzorowanie ruchu socjalistycznego i komunistycznego (XXX/15-49; XXX/13-31). Nadzorowanie ruchu antyfaszystowskiego (VIII/7-2270; VIII/9-A/9; XXX/23-357, 243). Łączność z Niemcami za granicą (*Volksbund für das Deutschtum im Ausland*)²⁰, (XXX/23-243; XXX/3-216). Udzielanie zezwoleń cudzoziemcom na stały pobyt (VIII/7-157, 158, 159, 160). Sprawa udzielenia schronienia członkom partii opozycyjnych w Gdańsku, którzy chcieli przenieść się do Prus Wschodnich (XXX/14-681). Starcia nadgraniczne (XXX/14-687; VIII/7-212,

¹⁷ Dotychczasowe organizacje samorządu terytorialnego (*Preussischer Städtetag* z 1896 r. oraz *Deutscher Städtetag* z 1897 r., czy wreszcie *Reichsstädtebund* z 1910 r.) zostały przez nazistów rozwiązane i wprowadzono Niemiecki Sejmik Gminny (*Deutscher Gemeindetag*) podporządkowany Ministrowi Spraw Wewnętrznych III Rzeszy.

¹⁸ NSDAP jako „kierownicza partia w państwie i narodzie” również w planach akt miała swe miejsce (F. Nord sieck, op. cit., Th. 2, ss. 3-4). Rola „nośnika idei państwowej” ugruntowana była uznaniem jej jako korporacji prawa publicznego, co wyrażało się między innymi w uprawnieniach reprezentacyjnych (*Vertretungsberechtigung*, zwolnienia od wszelkich ciężarów publicznych) oraz w roli jej przybudówek organizacyjnych w życiu państwa i społeczeństwa (organa partyjne, *Gauämter, Kreisämter, SA, SS, NSKK, NSFK, DJ, HJ, BDM, NS-Frauenschaft, Frauenwerk, DAF*). Podstawą tej „kierowniczej roli partii” były nazistowskie koncepcje dotyczące obszaru państwa, narodu państwowego (*Staatsvolk*), władzy państwowej (*Staatsgewalt*). Jeśli chodzi o pojęcie władzy państwowej, to koncepcja nazistowska podkreślała, iż „absolutyzm rozdzielił państwo od narodu, natomiast totalizm narodowosocjalistyczny znowu te dwa czynniki ze sobą łączy” (VIII/7-1267 pismo rejencji olsztyńskiej z 14 V 1937).

¹⁹ Przy pojęciu „narodu państwowego” zasadnicze jest określenie, co uznawano za jego istotę. „Określano, iż wspólnota narodowa jest równocześnie wspólnotą krwi = *Blutgemeinschaft*. Stąd ustalanie elementów rasowych w narodzie. Narod niemiecki posiada w sobie elementy rasy nordyckiej oraz — *die fälische Rasse*. Za obcych rasowo uznaje się Żydów, Cyganów, Mongołów i Murzynów. Słowianie, Romanie, Finowie, Estończycy, Węgrzy i Turcy posiadają krew nordycką, więc należy życzyć sobie, by byli członkami naszego narodu (*sodass sie als Volksgenosse erwünscht sein konnte* — VIII/7-2134 uwagi prezesa rejencji gabińskiej z 12 II 1937). Niemniej podkreślano, iż przewaga „*die westische, ostbaltische oder ostische Rasse*” u poszczególnego osobnika (czy narodu) eliminować winna możliwość zawierania związków małżeńskich z Niemcami.

²⁰ Sprawa ta łączy się z ogólną koncepcją pojęcia „narodu państwowego”. Podkreślano, iż „należy w pojęciu narodu w politycznym rozumieniu ściśle odróżniać pojęcie prawne narodu państwowego, który w liberalnym państwie prawa składa się z sumy obywateli państwa. Tymczasem do niemieckiego narodu państwowego należą: a) Niemcy mieszkający w Niemczech, b) Niemcy przebywający za granicą, c) Niemcy na obszarach pogranicznych (*Grenzlanddeutsche*), d) oraz Niemcy mieszkający stale za granicą (*Auslanddeutsche*). Do niemieckiego narodu państwowego nie należą

215). Nadzór nad wrogą akcją propagandową, ulotki antypaństwowe, naloty nieprzyjacielskich balonów z ulotkami (XXX/13-396, 494). Wysiedlanie cudzoziemców (VIII/7-157, 160, 172, 212, 215). Wysiedlanie obywateli niemieckich (XIII/14-690, 691, 692, 693). Opiniowanie obywateli (VIII/7-184). Organizacja instytucji „książek pracy” jako systemu kontroli policyjnej (XXX/14-941). Robotnicy sezonowi — nadzór nad nimi (VIII/7-1636, 214, 1222, 1223, 1702, 1683). Organizacja robotów przymusowych²¹, przede wszystkim dla robotników polskich i rosyjskich (VIII/7-173, 181, 182, 3, 7, 11, 1295, 1636, 1223, 1702, 1777, 1781, 1823, 2316, 2437, 1222, 2043, 1815, 1823, 1834, 2435, 2320, 2329, 2362, 2184, 2762, 2147, 2251, 3808, 3926, 2316, 2329, 3752, 2338, 2339, 2340, 2341, 2384, 2382, 2379, 2355, 2368, 2371; VIII/8-A/16; X/2-A/165; XXX/13-313, 312; XXX/14-705, 1656; XXX/23-359, 274; XLVI/2-X/43). Postępowanie z robotnikami na pracach przymusowych, między innymi z robotnikami czeskimi (VIII/8-A/16; VIII/3-C/152, 154, 159, 140). Zatrudnianie jeńców wojennych (VIII/7-1125, 3, 9; VIII/9-A/11a, 11, 9; XLVI/2-X/43, 20). Kontrola ruchu granicznego (VIII/7-1221, 186; XXX/14-717). Raporty sytuacyjne (*politische Lageberichte*), (VIII/8-A/1-2a; XXX/14-507, 508).

014 Organizacja wewnętrzna administracji²²: Reforma administracji wewnętrznej (XXX/14-384, 385). Registratura i służba kancelaryjna (XXX/14-105, 106, 107-110). Służba archiwalna (XXX/14-1870). Organizacja toku urzędowania oraz plany akt (XXX/13-11-14, 20-25, 36-40, 60, 61, 64, 66-69, 71, 82, 87-89, 91-93, 95, 267; XXX/15-17-22; VIII/7-80).

015 Polityka kadrowa²³: Delegowanie urzędników Prus Wschodnich na tereny okupowane (VIII/8-A/3). Sprawy zatrudniania w urzędach (VIII/7-78).

016 Urzędy stanu cywilnego²⁴: Organizacja urzędów stanu cywilnego (XXX/13-115, 116-118, 128, 141, 156-162, 186; XXX/14-235, 236-253). Ewidencja zgonów polskich i czeskich robotników na pracach przymusowych (XXX/14-254).

017 Zakład Ubezpieczeń Społecznych (*Versicherungsamt*)²⁵: Orga-

---

Żydzi, Polacy, Cyganie i inne narodowości. W narodowosocjalistycznym państwie należy rozróżnić — *Volksgenossen und Volkssfremde* oraz *Reichsangehörige und Nichtreichsangehörige*. Podkreślić trzeba, że członkowie obcych narodowości posiadający obywatelstwo Rzeszy (*Reichsangehörige*) jak Żydzi, Polacy i Cyganie posiadają wprawdzie prawa obywatelskie, ale nie mogą być zatrudnieni w urzędach publicznych” (WAPO VIII/7-216 pismo rejencji olsztyńskiej z 5 XI 1937).

²¹ Organizację prac przymusowych administratorzy nazistowscy oparli na dotychczasowej praktyce walki z włóczęgostwem, niejako parodiując tzw. kolonię robotniczą w Wilhelmsdorf, założoną przez pastora v. Bodelschwingha.

²² Administratorzy nazistowscy w zakresie organizacji wewnętrznej administracji podejmowali wysiłki w dwu kierunkach. Po pierwsze uznali, że organizacja administracji jest nie tyle problemem mechanizacji i maszynizacji, lecz przede wszystkim zagadnieniem organicznego podziału zadań oraz włączenia poszczególnych członów tej administracji w ogólny nurt polityki administracyjnej. Po drugie decyzyjnistyczna, autorytatywna czy totalistyczna administracja przeszła na całkowity zarząd aktami przez referenta (decentralistyczny zarząd aktami). Zlikwidowano więc kancelarię i przydzielono jej tylko zadania komórki przyjmującej i wysyłającej pocztę (A. Feuring, H. Korte, op. cit., s. 45).

²³ Jeśli chodzi o ujęcie pozycji urzędnika w państwie nazistowskim, to podkreślano, że nominacja na urzędnika „jest jednostronnym aktem władzy zwierzchniej” (*einen einseitigen staatlichen Hoheitsakt*).

²⁴ Istniejący zbiór akt urzędów stanu cywilnego (tak w WAP Olsztyn w zespołach kościelnych, jak i miejskich oraz w OT Morąg posiadający zbiór wtórników ksiąg USC czy wreszcie PAP w Szczytnie w zespołach sądowych) wymaga dokładnego opracowania, właśnie pod względem polityki rasowej nazistów.

²⁵ Politycy nazistowscy uznali, że zagadnienie ubezpieczeń społecznych wiąże się z polityką gospodarczą państwa, że należy ono do nauki o zakładach produkcyjnych

nizacja oraz dotowanie na cele budownictwa mieszkaniowego (XXX/3-527, 528, 529, 532, 533-536; XXX/13-196-200, 201-206). Ubezpieczenia gminne (*Haftpflichtgemeinschaft Ostpreussischer Städte = Gemeindeunfallversicherung*) (XXX/14-93-96, 258; XXX/13-202).

018 Sądownictwo administracyjne (*Verwaltungsgerichtbarkeit*): Organizacja postępowania administracyjnego²⁶ (VIII/7-1367, 595; XXX/15-26, 27; XXX/13-219; XXX/14-361, 362).

019 Inne zadania służby zwierzchniej: Prace statystyczne — ogólne (X/10-A/5, VIII/8-A/1, 44; XXX/3-384, 385, 387, 388, 389). Prace statystyczne ludnościowe (X/2-A/87, 88, 89, 90, 142; XXX/12-44, 45, 46, 47; VIII/7-785; IX/9-A/1; XXX/3-385-387; IX/5-A/1-4). Prace statystyczne rolne (XXX/15-172; XXX/14-332-346; XXX/13-226-232, 767; XXX/12-25-28; XXX/15-28, 29). Prace statystyczne finansowe (XXX/13-15-17, 242, 909). Prace statystyczne cennikowe (XXX/12-43, 25; XXX/15-30; XXX/14-3167, 3168-3170). Sprawozdanie sytuacyjne (XXX/3-217; XXX/13-238, 240, 241). Raporty o kłeskach żywiolowych (XXX/3-261). Sprawozdania finansowe (VIII/7-1367-1485; XXX/13-830-834, 836).

GRUPA ZASADNICZA: I. SPRAWY POLICYJNE

Wprawdzie ogół spraw policyjnych odchodził od administracji ogólnej, ale w wykazie tematycznym uwzględniono w ramach tej administracji całość spraw policyjnych. Typowym przykładem usamodzielniania się aparatu i zadań policyjnych od administracji jest wykaz akt namiestnika obwodu nad Wartą (*Aktenplan der Behörde des Reichsstaathalters im Reichsgau Wartheland*), w którym z zadań policyjnych w zasadzie pozostała tylko policja drogowa. Państwo policyjne znalazło odbicie i w strukturze administracyjnej. Dla ilustracji grupa akt 16 wyżej podanego wykazu akt (*Polizei- und Verkehrswesen*) obejmuje następujące podgrupy: sprawy ogólne policji (*Polizei*) = 160; badania i planowanie w zakresie ruchu komunikacyjnego (*Verkehrsforschung und Planung*) = 161; zarobkowe przedsiębiorstwa komunikacyjne (*Gewerblicher Kraftverkehr*) = 162; garaże i stacje benzynowe (*Garagen- und Tankstellenwesen*) = 163; udzielanie zezwoleń na prowadzenie pojazdów (*Zulassungswesen*) = 164. Pozostałe grupy 165 do 169 dotyczyły realizacji ustawy o ruchu drogowym oraz o pojazdach mechanicznych (*Kraftfahrzeuggesetz und Strassenverkehrs-Ordnung*)²⁷.

Dla wykazu tematycznego ujęto systematykę zadań policyjnych w tradycyjnym ujęciu siedmiu grup zadań policyjnych: 10 — policji państwowej, 11 — policji komunalnej, 12 — policji bezpieczeństwa i policji porządkowej, 13 — policji przemysłowej, 14 — policji specjalnej, 15 — policji kryminalnej, 16 — obrony przeciwlotniczej²⁸.

Tego rodzaju podział znacznie precyzyjniej ujmuje rodzaje policji od podziałów dotychczasowych (np. na administracyjną i sądową, czy na prewencyjną lub represyjną). Podział ten ujmuje zresztą istotę reformy policyjnej nazistów, którzy dotychczasową tzw. policję ogólną ujmowali jako policję bezpieczeństwa (*Sicherheits-*

(*Betriebswirtschaftslehre*) musi więc posiadać dość znaczną dozę samorządu oraz autonomii (C. Dieckmann, op. cit., s. 846).

²⁶ Sądownictwo administracyjne miało rozstrzygać tylko problemy prawne związane z ustaleniem praworządności poszczególnych przepisów czy pociągnięć organów administracyjnych.

²⁷ WAPO VIII/7-9 plany akt administracji ogólnej.

²⁸ F. Nordseick, op. cit., Th. 2, s. 27.

polizei) oraz policję specjalną (tzw. policję administracyjną = *Verwaltungspolizei*). Naziści do zadań policji bezpieczeństwa włączali policję polityczną (*Staatspolizei* — *Stapo* — *Gestapo* — *Geheime Staatspolizei*) oraz całość nadzoru nad przestępstwami i przekroczeniami karnymi, miast, widowisk, zgromadzeń, teatrów, kin, spraw mel-dunkowych, paszportowych, nadzoru nad cudzoziemcami, obyczajowych, ruchu drogowego, żebactwa, inwigilacji. Policja polityczna pomyślana była jako „urząd policyjno-polityczny = *politisches Landespolizeiamt* z oddziałami terenowymi (*Aussenhauptstellen* oraz *Aussenstellen*) jako samodzielnymi władzami instancji wojewódzkiej (rejencyjnej) pod bezpośrednim nadzorem Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Różnica między ogólną policją (*Allgemeine Polizei*) a policją polityczną polegała na tym, że policja ogólna ingerowała tylko w sprawach „rychłego czy prawdopodobnego niebezpieczeństwa” (*baldige, wahrscheinliche Gefahr*), gdy policja polityczna „ma działać tak zapobiegawczo, że nawet nie powinno istnieć prawdopodobieństwo niebezpieczeństwa”. Jeśli policja ogólna była związana w swej działalności z terytorium swego działania i to najwyżej do granic państwowych, o tyle policja polityczna rozszerzała swą działalność i poza granice III Rzeszy²⁹.

Do policji bezpieczeństwa zaliczano również policję kryminalną, która obok zadań związanych z zadaniami narzuconymi przez prokuratury i sądy, prowadziła wykazy (albumy) przestępców oraz ich pseudonimów, zbiory kart pomiarowych oraz odcisków palców. Wreszcie pod pojęciem policji administracyjnej rozumiano wszystkie te zadania policyjne, które wiązały się z zadaniami poszczególnych gałęzi administracji państwowej³⁰. W końcu trzeba zaznaczyć, że sprawy policyjne należy zawsze łączyć przy korzystaniu z zasobów aktowych okresu nazistowskiego z innymi dykasteriami zawodowymi — mimo iż zakres policyjnych zadań usamodzielniał się, co więcej, policja polityczna była niejako nadrzędna wobec tzw. administracji ogólnej. Stąd sprawy policyjne wiązać trzeba zawsze z żandarmerią, z aktami urzędów zdrowia (*Gesundheitsämter*), z aktami radców weterynaryjnych (*Veterinäräräte*), z urzędami nadzoru nad przemysłem (*Gewerbeaufsichtsämter*), z radcami szkolnymi (*Schulräte*), z urzędami budowlanymi (*Hochbauämter* czy *Bauämter*), czy wreszcie z kierownikami komunikacyjnymi (*Fahrbereitschaftsleitern*).

10 — POLICJA PAŃSTWOWA

100 Organizacja: Registratura policyjna (XXX/3-198-200, 204-215; VIII/7-2, 3, 5, 6, 7-20, 28, 29, 34, 36, 42). Policja polityczna (XXX/12-71; XXX/14-374, 517, 518, 204, 205-210). Tryb urzędowania policji państwowej (XXX/15-35, 476; XXX/15-378, 379, 390; XXX/13-466, 487, 368; VIII/7-1327, 5, 115). Inwigilacja ruchu polskiego i litewskiego (IX/6-A/28, 29, 30, 31, 32; X/2-A/155, 156, 157; VIII/3-A/242, 243-248, 486 487; XXX/13-253, 254, 255-257, 259-362, 472, 476; XXX/12-12; XXX/14-378, 379, 390, 519, 696, 718, 1638, 1639-1660). Ruch rosyjski (VIII/9-A/105). Sądownictwo policyjne (VIII/7-5), szczególnie w sprawach wewnętrznych oraz podporządkowania całości spraw sądów policyjnych SS)³¹

²⁹ WAPO VIII/8-A/6 pismo rejencji olsztyńskiej z 16 VII 1938.

³⁰ Podkreślić jednakże wypada, że policja polityczna od najwyższego szczebla do najniższego stanowiła samodzielny organ administracyjny wyłączający się z ogólnej administracji (*Staatspolitische-polizei*). Uznano tę policję polityczną za najważniejszy dział policji. Kompetencja policji politycznej ustalona została ustawą z 3 II 1936 r. Naczelnicy prezesi prowincji oraz prezesi rejencji zobowiązani byli wykonywać polecenia policji politycznej.

³¹ SS oraz SA oficjalnie uważano również jako organa „obrony III Rzeszy” (instrumenty zbrojne Rzeszy). Administratorzy sytuowscy wykonywali zadania tych przybudówek partyjnych następująco: siły zbrojne, obrona przeciwlotnicza (*Luft-*

11 — POLICJA GMINNA

110 Organizacja: Sprawy ogólne (XXX/14-375, 376, 377; X/2-A/46, 83, 81, 82; VIII/7-2352, 3257; XXX/14-381, 382, 383, 387, 388). Szkoły policyjne (XXX/14-414, 415-420, 421-435, 440). Zandarmeria (VIII/7-1327). Policja pomocnicza (*Hilfspolizei*)³² (XXX/14-392; X/2-76; XXX, 15-37). Policja gminna w Ciechanowie (*Gemeindefchutzpolizei Zichenau*) (XXX/14-380).

111 Transporty więźniów (VIII/7-1696, 136; XXX/15-112).

112 Nadzór nad jeńcami wojennymi i cywilnymi (VIII/7-3, 7, 11).

12 — POLICJA BEZPIECZEŃSTWA

120 Organizacja: Sprawy ogólne (XXX/3-218, 219; XXX/14-719, 728). Areszty administracyjne (*Schutzhaft*) i obozy koncentracyjne (XXX/23-183; VIII/9-A/9). Sprawy więźniów politycznych (VIII/9-A/105, 11a, 227; X/2-A/168, 169, 170; XXX/14-734, 466, 736, 1654, 775, 1652; XXX/23-183, 357; XXX/3-208). Żebracy i Cyganie (XXX/15-110, 115).

121 Nadzór nad ruchem politycznym (XXX/14-719, 741, 374; XXX/13-466, 467, 468, 281, 282, 283-286).

122 Nadzór nad zebraniem, zakazy przemówień, demonstracji (XXX/14-756, 757-760, 761-762).

123 Sprawy broni i amunicji (VIII/7-635; XXX/15-38; XXX/14-521, 522-530, 531-536).

124 Policja drogowa (XXX/14-392; XXX/3-436-450; XXX/13-290-298; XXX/14-539, 540-555, 560-570, 571-590, 601-610, 611-625).

125 Sprawy meldunkowe (VIII/7-185; Reszel XXX/13-299). *Einwohnermeldeamt*³² XXX 300-308; XXX/14-628-637, 641-650).

126 Policja paszportowa³³: Sprawy paszportowe (VIII/7-185, 178, 213). Dowody osobiste (XXX/14-643-660, 662-670). Przyznawanie praw obywatelskich

schutz), do której zobowiązani prawnie byli wszyscy obywatele niemieccy, SA i SS oraz policja Rzeszy. Stąd tworzyła się wojskowa organizacja SA i SS. Do SA był odkomenderowany każdy, chociaż nie przymusowo, po odbyciu służby wojskowej, niemniej decydowała o tym odpowiednia komórka NSDAP. Warto przy tym podkreślić, że NSDAP w rozumieniu administratorów nazistowskich „była wprawdzie jedyną partią polityczną, ale nie w rozumieniu tradycyjnym. NSDAP nie chce być partią, lecz ruchem, który kieruje się przeciwko wszelkim partiom, jako elementom, powodującym rozbięcie wewnętrzne narodu (WAPO VIII/7-286 pismo rejencji olsztyńskiej z 8 VIII 1937 r.). Struktura organizacyjna SS była już inna, z uwagi na specyficzny charakter SS jako policji wewnętrznej partii. SS miało 4 główne zadania: a) troszczyć się o czystość rasową narodu niemieckiego, b) wykształcić bojowy charakter, c) wychować w wierności wobec partii, d) wyrobić bezwzględne posuszeństwo. SS „służy narodowosocjalistycznej idei państwowej oraz narodowej”.

³² Zakres obowiązków policji bezpieczeństwa (w jej skład wchodziła również policja polityczna = tajna policja państwowa = *Gestapo*) był ogromny. Zajmowała się ona sprawami politycznymi, zabezpieczała organa państwowe przed wszelkimi niebezpieczeństwami, była też głównym organem działania w razie ogłoszenia stanu wyjątkowego czy stanu wojennego; kierowała także sprawami paszportowymi oraz meldunkowymi.

³³ Istotny w wewnętrznej organizacji policji bezpieczeństwa był przepis, że w określonych warunkach policja bezpieczeństwa może wprowadzić obowiązek posiadania policyjnego zezwolenia na poruszanie się w obrębie państwa niemieckiego i to dla wszystkich obywateli niemieckich (*Pass- und Sichtvermerkszwang*), którzy musieli posiadać dla poruszania się po obszarze III Rzeszy tzw. przepustki (*Passierschein*). Zlikwidowano zasadę ogólną wolnego poruszania się po obszarze państwa (tzw. *Freizügigkeitsprinzip*) i narzucono wszystkim właścicielom hoteli zakładanie ksiąg gości (*Fremdenbücher*). W stosunku do sezonowych robotników zagranicznych uznano dotychczasowe przepisy policyjne za niewystarczające i wprowadzono dla

(VIII/7-173, 181; XXX/13-309-313), również dla polskich robotników cywilnych³⁴). Nadzór nad cudzoziemcami — wysiedlanie (XXX/15-44, 46; XXX/13-10; XXX/14-671-673, 703-710). Zatrudnianie cudzoziemców (XXX/13-711). Emigracja i opcja (XXX/14-678-680; 682, 684, 685). Niepożądani cudzoziemcy (XXX/14-729, 730, 736).

127 Sprawy stowarzyszeń (XXX/15-47, 48; XXX/14-729, 730) (*Vereins- und Versammlungspolizei*)³⁵. Sprawy inwigilacji komunistów przez policję. Sprawy zawodowego ruchu tzw. *Berufsgenossenschaften*³⁶ (XXX/13-454-462; XXX/15-50-51).

128 Cenzura (*Pressepolizei*)³⁷: Nadzór nad wszelkimi drukami (konfiskata) (VIII/7-628, 14; VIII/3-A/486, 487; VIII/5-A/11; XXX/3-223, 224; XXX/15-51; XXX/14-111, 112, 429, 430, 763-775, 1929).

129 Policja graniczna: Sprawy szpiegostwa (XXX/13-467). Komisariaty graniczne (*Grenzkommissariat Gilgenburg* = Dąbrówno, *Grenzamt der deutschen Arbeiterzentrale*)³⁸ (XXX/15-411; XXX/3-203).

13 — POLICJA PRZEMYSŁOWA

130 Sprawy ogólne (VIII/7-394).

nich tzw. przymus legitymacyjny (*Legitimationszwang*), co oznaczało, że wszyscy robotnicy cudzoziemscy musieli posiadać kartę robotniczą (*Arbeiterlegitimationskarte*) wystawioną przez urzędy pograniczne (*Grenzämter*).

³⁴ Wprawdzie przyznawanie obywatelstwa należało tradycyjnie do zadań zwierzchnich administracji ogólnej, ale na policję nałożono obowiązek prowadzenia kartotek obywateli (w ramach tzw. opiniowania = *Führungszeugnisse*).

³⁵ W praktyce administracji pruskiej pojęcia „towarzystwo” = *Verein* oraz „zgrupowanie” = *Versammlung* nie pokrywały się. Towarzystwo to dobrowolne, ale trwałe związane się osób posiadających wspólne cele, natomiast zgrupowanie to czasowe i chwilowe spotkanie się wielu ludzi dla wspólnych obrad, czy podjęcia określonych wniosków. Stąd istniała odrębna „policja stowarzyszeń” = *Vereinspolizei* oraz „policja zgromadzeń” = *Versammlungspolizei*.

³⁶ Nadzór policji nad ruchem zawodowym (namiastką tego ruchu) uznawano za konieczny, gdyż ustawa z 20 I 1934 w sprawie ordynacji dla niemieckiej pracy (*Gesetz zur Ordnung der nationalen Arbeit*) wprowadziła nowe narodowosocjalistyczne prawo pracy. Zlikwidowano wszystkie dotychczasowe przepisy prawne o pracy oraz ustawę o powiernikach pracy (*Treuhänder der Arbeit*). Tę ostatnią ustawę w zmodyfikowanej formie przedstawiono później. Organami nowego prawa pracy były: wspólnota przedsiębiorstwa (*Betriebsgemeinschaft*) uznana za tzw. obowiązkową wspólnotę (*Pflichtgemeinschaft*) składająca się z kierownika (wodza = *Führer*) oraz drużyny (*Gefolgschaft*). Drużyna zobowiązana była wobec kierownika (wodza) do wierności (*Treue*). Kierownik (wódz) oraz kierownik organizacji partyjnej zakładu (*Betriebsobmann*) wyznaczali męża zaufania. Jeśli zaś nie było męża zaufania, wprowadzono powiernika pracy (*Treuhänder der Arbeit*).

³⁷ Cenzura = policja prasowa kierowała całą produkcją wydawniczą przy pomocy różnych środków. Najprostszą była konfiskata poszczególnych druków od komunistycznych poprzez katolickie do... narodowosocjalistycznych. Np. konfiskowano broszurę Komunistycznej Partii Niemiec *Unser Kampf für den revolutionären Sturz der faschistischen Diktatur und für ein neues sozialistisches Rätedeutschland. Thesen des Zentralkomitees der KPD zur Lage und den Aufgaben der Partei* wydaną 15 II 1933, konfiskowano broszury katolickie, np. wydaną w Kolonii *Vom guten Recht der katholischen Jugend* czy ulotki nazistowskie, np. w listopadzie 1940 r. *Wir fahren gegen England* jako nieodpowiednie w momencie szukania dróg nawiązania kontaktów z dyplomacją angielską. Innym środkiem cenzury było przestrzeganie przepisu, że ten tylko może prowadzić wydawnictwo, kto był ujęty na liście zawodowej (*w Landesverbänden der deutschen Presse*). Duży wpływ posiadała cenzura na działalność tzw. sądownictwa zawodowego (*Berufsgerichte*). W drugiej instancji sądem takim był *Pressegerichtshof* w Berlinie).

³⁸ Urzędy graniczne (*Grenzämter*) spełniały podwójną rolę; raz jako urzędy celne, drugi raz jako placówki kontroli ruchu robotników sezonowych, zgłaszających się do pracy w Niemczech.

- 131 Regulaminy pracy (młodociani) (XIII/3-513; XXX/15-52-60, 61, 69, 70; XXX/13-325, 328, 330-340, 365, 369, 370; XXX/14-778, 779).
- 132 Koncesje oraz wyszynki (XXX/15-63, 66, 67, 68; XXX/13-324).
- 133 Sprawy handlu (XXX/13-326, 327, 341-364, 370-380).
- 134 Sprawy rolnictwa³⁹, w szczególności robotników rolnych (VIII/7-729; XXX/15-57; XXX/13-329, 390).
- 135 Nadzór nad cenami (XXX/1-5; XXX/15-31, 32; XXX/12-29, 30-43; XXX/14-965, 966-980) polityczne raporty o cenach (*Preispolitische Lageberichte*) (981; XXX/13-233, 384, 387; XXX/3-483; XXX/15-56).
- 136 Policja targowa (XXX/3-483; XXX/15-56).
- 137 Gry hazardowe (XXX/3-487-499; XXX/15-58).

14 — POLICJA SPECJALNA⁴⁰

- 141 Policja leśna: Urzędy leśne (*Forstämter*) (VIII/7-569). Policja polna i policja leśna (*Forst- und Feldpolizei*) (XXX/3-468-475; XXX/12-75; XXX/14-436-439).
- 142 Policja łowcza (*Jagd- und Fischereipolizei*) (XXX/13-388-389).
- 143 Policja wodna (XXX/3-463-467; XXX/15-89; XXX/12-76-95; XXX/14-1033).
- 144 Policja budowlana⁴¹ (VIII/7-23, 24; XXX/3-552; XXX/15-88; XXX/7-7, 9, 10; XXX/13-392, 394, 393) (regulaminy budowlane), (400).
- 145 Straż ogniowa (*Feuerpolizei und Feuerlöschpolizei*) (XXX/15-90-94; XXX/13-414, 415-419; XXX/3-456-462).
- 146 Policja sanitarna (*Gesundheitspolizei*): Umysłowo chorzy (XXX/3-227-260, 21). Epidemie (XXX/13-420-425, 431). Sterylizacja (XXX/13-426). Sprawy ogólne (XXX/3-390-394).
- 147 Policja weterynaryjna (XXX/3-409-414, 418-426, 428-434; XXX/13-443-445; XXX/14-2983-2989).
- 148 Uroczystości (zabezpieczenie porządku) (VIII/7-620).

15 — POLICJA KRYMINALNA⁴²

- 151 Sprawy ogólne (XXX/14-1618-1619).

³⁹ Każda prawie gałąź administracji posiadała odpowiednie zadania policyjne. Policja przemysłowa zobowiązana była do zabezpieczania spokojnego przebiegu pracy z jednej strony oraz wszystkich spraw związanych z ochroną pracy z drugiej strony. W zakres ochrony pracy wchodziły: czas pracy, bezpieczeństwo pracy, ochrona pracy nakładczej (*Heimarbeit*), przestrzeganie umów pracy, taryfy płac, pośrednictwo pracy, poradnictwo zawodowe, pośrednictwo w werbunku uczniów, prawidłowości w regulacji należności za pracę.

⁴⁰ Policja specjalna, jakkolwiek związana merytorycznie z poszczególnymi resortami fachowymi, podlegała bezpośrednio Ministerstwu Spraw Wewnętrznych, chociaż zwykle stanowiła część składową organów władz lokalnych. W instancji drugiej władza policji specjalnej była przesi reencji.

⁴¹ Zakres policji budowlanej w okresie nazistowskim nie zmienił się. Całość pracy policji opierała się na ordynacjach budowlanych (*Bauordnungen*) przewidujących, iż każda nowa budowa, przebudowa czy rozbiórka budowlana wymaga zgody policji. Upoważnionymi do wydawania zgody (zezwoleń) policji były lokalne władze policyjne. Wydanie zezwolenia policyjnego uzależniano od prawidłowości projektowanego budynku w zakresie jego usytuowania komunikacyjnego, trwałości, bezpieczeństwa przeciwpożarowego, warunków zdrowotnych, bezpieczeństwa przeciwpożarowego, warunków zdrowotnych, bezpieczeństwa publicznego. Na terenie wiejskim zezwolenie budowlane uzależniano również od zezwolenia osadniczego (*Ansiedlungsgenehmigung*).

⁴² Policja kryminalna działała jako organ represyjny (pomocy władz prokurator-skich i sądów) oraz jako organ prewencyjny (kartoteki przestępców). Ten podwójny charakter policji kryminalnej znalazł swój wyraz i w jej organizacji; mimo iż należała ona do resortu spraw wewnętrznych (*zur inneren Verwaltung*), urzędnicy policji

152 Służba rozpoznawcza: Rejestry karne (XXX/15-111; VIII/7-227; XXX/3-201), Listy gończe (XXX/3-208; XXX/13-468, 469; IX/6-A/31; VIII/9-A/10; XXX/14-1653, 1656, 1638) np. wiadomość, że prowincjał oo. dominikanów Józef Siemer podejrzany jest o udział w spisku z 20 lipca 1944 roku; (XXX/15-107-110).

153 Policja obyczajowa (XXX/14-1662).

16 — OBRONA PRZECIWILOTNICZA 43 (XXX/14-1665, 1666-1679, 1680-1711).

17 — SAMOOBRONA 44 (SELBSTSCHUTZ); (XXX/14-1680).

GRUPA ZASADNICZA: 2. SPRAWY SZKOLNE

Administratorzy nazistowscy nie byli zgodni co do organizacji administracji szkolnej i wychowawczej. Jedni łączyli szkolnictwo i kulturę pod jedną grupę nazywaną — wychowanie i nauczanie (*Erziehung und Unterricht*). W takim rozumieniu grupa ta posiadała pięć podgrup: wychowanie i nauczanie, administracja szkolnictwa, szkoły, kultura oraz ruch społeczny (*Gemeinschaftspflege*)⁴⁵. Inni znowu oddzielali sprawy szkolne od spraw kultury, tworząc dwie odrębne grupy zasadnicze — szkolnictwo oraz kultura i życie społeczne. W grupie szkolnictwa ujmowano następujące podgrupy: sprawy ogólne, szkoły podstawowe (*Volksschulen*), szkoły wydzielone (*Mittlere Schulen*), szkoły średnie (*Höhere Schulen*), szkoły zawodowe, ośrodki metodyczne, służba rolna (*Landjahr*) oraz szkolnictwo prywatne, wyznaniowe. Grupa kultury i ruchu społecznego obejmowała: sprawy ogólne, życie naukowe, sztukę, wychowanie, życie społeczne, ruch regionalny, sprawy wyznaniowe oraz sprawy żydowskie⁴⁶. W rozumieniu polityki nazistowskiej charakterystyczna jest również sprawa odpowiedniej hierarchii obu tych grup. Administratorzy nazistowscy raczej stawiali na pierwszym miejscu sprawy szkolne, uznając sprawy kultury i życia społecznego za ważne, ale dalsze zagadnienie. Natomiast prawnicy nazistowscy na pierwszym miejscu stawiali sprawy kultury przed szkolnictwem, które ujmowali w dwu zasadniczych zagadnieniach — kościelnych oraz nauki i sztuki. W latach 1941—1944 natomiast administratorzy nazistowscy sprawy kościelne zaczęli przesu-

kryminalnej jako urzędnicy pomocniczy (*Hilfsbeamte*) podporządkowani byli bezpośrednio prokuraturze. W niektórych aktach policja kryminalna określana jest również jako policja karna (*Strafpolizei*). Funkcje komisarzy policyjnych spełniali w małych miasteczkach i na wsi burmistrzowie i wójtowie. Policja kryminalna mogła nakładać kary (mandaty), które w poważniejszych wypadkach wymagały zatwierdzenia sądów.

⁴³ Już 15 VII 1933 władze nazistowskie ustaliły „obronę przeciwlotniczą ludności cywilnej” (*ziviler Luftschutz*). Wszelkie nakłady poszczególnych zakładów pracy czy osób fizycznych na ten cel powodowały automatycznie znaczne zmniejszenie podatkowe. Na przykład przedsiębiorstwo, które przeznaczało samochód dla celów obrony przeciwlotniczej, zwolnione było od płaconia podatku od samochodu (*Kraftfahrzeugsteuer*).

⁴⁴ Selbstschutz (SS) w odróżnieniu od *Schutzstaffel der NSDAP* (również SS) była organizacją niepartyjną, skupiającą dla ochrony (zwykle pojedynczej miejscowości) wszystkich zdolnych do noszenia broni. Organizacja *Selbstschutz* była przewidziana w okresach wyjątkowych (np. na Pomorzu w okresie między opuszczeniem terenów przez władze polskie, a przejęciem ich przez administrację wojskową, czy cywilną niemiecką (wrzesień i październik 1939)).

⁴⁵ A. Feuring, H. Korte, op. cit., s. 85.

⁴⁶ F. Nordsieck, op. cit., Th. 2, s. 55.

wać do zagadnień politycznych, a sprawy wyznaniowe podporządkowywać wydziałom prezydyalnym władz terenowych (lub politycznym czy wewnętrznym)⁴⁷.

Nie wchodząc w szczegóły rozwiązań nazistowskich, w systematyce wykazu tematycznego oparto się na tych wykazach nazistowskich administratorów, którzy preferowali szkolnictwo przed zagadnieniami kultury, mimo iż podkreślali, że „wychowanie ma zmienić tok myślenia narodu niemieckiego i przybliżyć go do myślenia narodowosocjalistycznego. To zadanie wypełnia nie tylko szkoła, ale i inne instytucje, jak wojsko i organizacja służby pracy”⁴⁸.

Registratura szkolna administracji szkolnej była w zasadzie szeroko rozbudowana. Jednakże zasób aktowy dotyczący szkolnictwa zachował się w znikomej ilości. Zniszczenia w substancji aktowej tej właśnie administracji są największe. Brak prawie akt poszczególnych szkół, a w zakresie akt ogólnych administracji szkolnej są również poważne luki. Stąd utrzymując układ dziesiętny zachowano w zasadzie tylko trzy grupy akt z zakresu zarządzania ogólnego.

20 — ZARZĄDZANIE OGÓLNE

200 Organizacja szkolnictwa: Sieć szkolna (VIII/7-791, 2260, 2262; XXX/14-1713-1720; XXX/12-103; XXX/13-499, 500, 501, 502, 505-509, 514, 516-529, 531-532). Deputacje szkolne (XXX/15-118-120). Szkolnictwo specjalne (XXX/15-124).

201 Budownictwo szkolne (XXX/3-127-133; XXX/15-121, 122, 123, 124; XXX/14-2811, 2812-2849).

GRUPA ZASADNICZA: 3. SPRAWY KULTURALNE ORAZ RUCHU SPOŁECZNEGO

W przedstawionym wykazie tematycznym utrzymano tradycyjny podział spraw kulturalnych i ruchu społecznego na dwa zasadnicze działy: kultury oraz spraw wyznaniowych. Chociaż w okresie nasilenia walki światopoglądowej, swoistego rodzaju „walki kulturalnej” (*Kulturkampf*) z Kościołem katolickim i ewangelickim, wobec jednoczesnego natężenia polityki eksterminacyjnej z Żydami, zagadnienia wyznaniowe przesuwano coraz bardziej do zakresów spraw politycznych i politycznych, to jednak struktura zasobu aktowego każe utrzymać dotychczasowy stan⁴⁹. Wydaje się to tym konieczniejsze, że niektórzy administratorzy nazistowscy niesłusznie przesuwali zagadnienia bibliotek, sprawy dokształcania w zakresie opieki społecznej (*die Wohlfahrtspflege*) dlatego, że centralny Urząd Oświecenia (*Volksbildungsamt*) właśnie zaszeregowano do działu opieki społecznej. Urząd Oświecenia zajmował się organizacją różnych szkół wieczorowych, dokształcaniem dorosłych, utrzy-

⁴⁷ Charakterystyczną cechą dla organizacji administracji szkolnej nazistów jest erygowanie instytucji rady szkolnego (*Schulrat*) odpowiedzialnego za nauczanie w szkołach oraz likwidacja wydziałów powiatowych, czy wydziałów okręgowych (*Bezirksausschuss*) jako tzw. władz decyzyjnych (*Beschlussbehörden*). Wszelkie decyzje w sprawach szkolnych, w ogóle stosunku państwa, gminy i domu rodzicielskiego w zagadnieniach szkolnych, należały odtąd do landrata oraz burmistrza. Odwołanie od decyzji tych dwu czynników możliwe było tylko do prezesa rejencji. Zresztą i rady szkolni dyscyplinarnie podlegali prezesowi rejencji.

⁴⁸ WAPO VIII/7-249 pismo rejencji olsztyńskiej z 14 VII 1938.

⁴⁹ Zewnętrznym wyrazem walki wyznaniowej z ruchem nazistowskim była konfiskata egzemplarza „Erländische Kirchenblatt”, organu Akcji Katolickiej na Warmii (1934, nr 26) oraz katolickich broszur dotyczących oceny sytuacji Kościoła katolickiego w okresie rządów nazistowskich (broszury: *Die Stunde der Entscheidung ist da; Ein Wort von der kirchlichen Lage; Hindurch zur Kirche*).

mywaniem czytelników, bibliotek publicznych itp.⁵⁰ W praktyce jednakże wszystkie te zagadnienia wykonywały i opracowywały wydziały kultury administracji ogólnej.

Organizacja kultury w państwie nazistowskim podlegała również totalistycznemu kierownictwu państwa. W zasadzie możliwości tzw. ruchu społecznego były znikome. Stosunkowo najwięcej samodzielności w państwie nazistowskim posiadały uniwersytety i szkoły wyższe. Regionalne towarzystwa naukowe korzystały z państwowej opieki (*die staatliche Fürsorge*), a poszczególni naczelni prezesi prowincji, czy z ich polecenia poszczególni landraci sprawowali swego rodzaju kuratelę nad szkołami wyższymi oraz towarzystwami naukowymi poszczególnych regionów (przykład — Uniwersytet Królewiecki czy Liceum Hosianum w Braniewie)⁵¹.

Zarządzanie zagadnieniami kulturalnymi koncentrowało się w Izbie Kulturalnej Rzeszy (*Reichskulturkammer*). Izba ta skupiała na zasadzie stanowej wszystkie izby poszczególnych dziedzin życia kulturalnego (np. Izbę Teatralną, Izbę Dziennikarską, Izbę Filmową)⁵².

Wśród zagadnień wyznaniowych rozróżnić trzeba trzy zasadnicze sprawy: Kościoła katolickiego, Kościoła ewangelickiego oraz wyznania mołżeszowego. Wszystkie sprawy związane z polityką wyznaniową mają swe odbicie w aktach, ujętych pod hasłem „Obrona III Rzeszy” = 00 oraz w całej grupie zasadniczej dotyczącej spraw policyjnych = 1. Sprawy wyznaniowe wydawały się politykom nazistowskim bardzo ważne, gdyż jak określali „rewolucja narodowa tym różni się od innych rewolucji, że nie prowadzi tylko do zmiany ustroju państwa, do zlikwidowania parlamentaryzmu oraz federalnego ustroju państwa, ale jest równocześnie walką światopoglądową, reformacją całego życia społecznego i gospodarczego. Narodowy socjalizm obwieszcza pełny totalizm obejmujący całość życia publicznego i prywatnego człowieka”⁵³. Stąd państwowe organa władzy musiały kierować również sprawami wyznaniowymi. Organami w tym zakresie byli: Minister Oświaty i Kultury, naczelni prezesi prowincji, prezesi rejencyjni. Landraci natomiast nie prowadzili samodzielnie spraw wyznaniowych występując jedynie jako reprezentanci prezesa rejencji. Swego rodzaju instrumentem państwa w sprawach wyznaniowych była tzw. policja kościelna (*Kirchenpolizei*). Pod tym pojęciem rozumiano głównie wszystkie pociągnięcia i środki mające utrzymywać zewnętrzny porządek w czasie nabożeństw kościelnych oraz w czasie innych uroczystości kościelnych na zewnątrz, zabezpieczenie ustalonego porządku, ochrona przed bluźnierstwami (*Gotteslästerung*), kalumniami na Kościoły, przed zakłócaniem nabożeństw czy niszczeniem cmentarzy oraz ochrona kultu religijnego w czasie świąt kościelnych⁵⁴.

Wobec Kościoła katolickiego politycy nazistowscy ustalali zasadę, że „dając i uznając ochronę państwa oraz wolność wyznaniową, Kościół winien zezwolić swym

⁵⁰ Tego rodzaju stanowisko wypływało z tezy, że „opieka nad młodzieżą przez państwo musi być prowadzona od narodzin do osiągnięcia pełnej dojrzałości, tzn. również po zwolnieniu ze szkoły” (WAPO VIII/7-294 pismo rejencji olsztyńskiej z 10 XI 1938).

⁵¹ Łączyła się ta sprawa z tzw. zwierzchnictwem kościelnym (*Kirchenhoheit*), rozumianym jako całość praw, przysługujących państwu w jego stosunku do Kościoła. Prawa te obejmowały opiekę oraz ogólny nadzór (*Aufnahmerecht, das Schutz- und Schirmrecht* oraz *Oberaufsichtsrecht*). W odróżnieniu od „praw zwierzchnich nad Kościołem” rozróżniano pojęcie „władzy kościelnej” (*Kirchengewalt*, w Kościele ewangelickim określanej jako *Kirchenregiment*), obejmującej te wszystkie prawa, które przysługiwały Kościołom w zarządzaniu własnych wewnętrznych spraw.

⁵² Szczegóły w organizacji *Reichskulturkammer* w ustawie z 22 IX 1933 (*Reichsgesetzblatt*, Th. 1, s. 661 oraz s. 797).

⁵³ WAPO VIII/7-357 pismo rejencji olsztyńskiej z 12 VII 1933.

⁵⁴ C. Dieckmann, op. cit., s. 1021.

członkom nie tylko na współpracę z ruchem narodowosocjalistycznym, ale również na pracę w samym ruchu narodowosocjalistycznym" (*ermöglichte die Kirche ihren Gliedern eine Zusammenarbeit nicht nur mit, sondern auch in dem Nationalsozialismus*)⁵⁵. Pomostem tej współpracy miała być walka nazistów z ruchem ateistycznym i z ruchem komunistycznym. Te właśnie przesłanki stały się podstawą zawartego konkordatu. Ale równocześnie doprowadzono do likwidacji katolickiej partii Centrum oraz do wyłączenia duchownych katolickich z czynnego życia politycznego.

Wobec Kościoła ewangelickiego zastosowano politykę odmienną. Dotychczasową organizację Kościoła uznano za odpowiednik partykularyzmu ustrojowego w Rzeszy. Naturalnie „partykularyzm” ten musiał być usunięty i wprowadzono wobec tego instytucję Biskupa Rzeszy (*Reichsbischof*), któremu do pomocy przydano tzw. Ministerstwo Duchowne (*geistliches Ministerium*), składające się z trzech teologów oraz jednego prawnika, prowadzącego równocześnie kancelarię Biskupa Rzeszy. Wydawane zaś ustawy kościelne (*Kirchengesetze*) przygotowywane były przez synody narodowe, przez Ministerstwo Duchowne oraz przez samego Biskupa Rzeszy⁵⁶. Stworzenie ewangelickiego Biskupa Rzeszy miało upodobnić organizację Kościoła ewangelickiego do obowiązującej w administracji nazistowskiej zasady „wodzowskiej”.

Wobec zagadnienia żydowskiego wytyczną polityki nazistowskiej w administracji terenowej było zastosowanie pojęcia narodu państwowego (*das Staatsvolk*) oraz uznanie ruchu antysemitckiego — jak się wyrażano — „naukowo na nowo opracowanego przez Th. F r i t s c h a”⁵⁷. Podkreślano, że narodowy socjalizm zmierza do wyeliminowania elementu żydowskiego z życia narodu i to przez pociągnięcia eugeniczne oraz poprzez politykę rasową, w przeciwieństwie do faszyzmu, który nie zna podstaw rasowych w polityce. Antysemityzm jest częścią składową programu nazistowskiego, który sprowadzić można do kilku określeń — zasady wodzowskiej, form organizacyjnych SA i SS, wyłączności działania partii nazistowskiej, niechęci do „parlamentaryzmu, plutokracji i demokracji”⁵⁸.

30 — ORGANIZACJA KULTURY ORAZ RUCHU SPOŁECZNEGO.

300 Zarządzanie — sprawy ogólne (XXX/14-1861, 1867).

⁵⁵ WAPO VIII/7-1254 pismo rejencji olsztyńskiej z 16 IX 1936.

⁵⁶ Szczegóły organizacji Kościoła ewangelickiego w okresie nazistowskim w Konstytucji Kościoła z 11 VII 1933 (*Reichsgesetzblatt*, Th. 1, s. 471). W zasadzie przeprowadzono podział prawa kościelnego na dwie części — prawo wewnętrzne (tzw. *Kirchenrecht*) oraz prawo zewnętrzne (tzw. *Staatskirchenrecht*).

⁵⁷ WAPO VIII/7-1327 pismo rejencji olsztyńskiej z 17 II 1935. Na tle pojęcia „narodu państwowego” dochodziło do najostrzejszych starć między państwem nazistowskim a Kościołami. W poszczególnych zagadnieniach, składających się na „formowanie narodu państwowego” brak było prawie do końca istnienia państwa nazistowskiego uzgodnionego stanowiska z Kościołami w sprawach: ustalenia przeszkód w zakresie „mieszania niemieckiej krwi”, w zakresie wychowania młodzieży, czy ostatecznie ochrony rasy (przez sterylizację, *Entmannung* w myśl zarządzenia z 24 XI 1933, przemieszania ludności niemieckiej).

⁵⁸ WAPO VIII/9-A/9 pismo rejencji olsztyńskiej z 14 VIII 1936. Wydaje się, że warto przytoczyć, iż sterylizacji oraz *Entmannung* podlegali wszyscy tzw. „podludzie” (*Untermenschen*), do których zaliczano tych, których „wyniki pracy były niższe od przeciętnej i to z powodu fizycznego lub umysłowego upośledzenia, braku inicjatywy, nałogowego kłamstwa, rozrzutności”; dalej wszyscy wykazujący jakieś schorzenia dziedziczne (głusi, niewidomi, głuchoniemi, inwalidzi, umysłowo chorzy, nałogowi alkoholicy, przestępcy — recydywiści) = *Untermenschen, deren Leistungen durch körperliche oder geistige Schwäche, Neigung zur Trägheit, Lügen, Verschwendung unter dem Durchschnitt liegen*.

31 — ŻYCIE NAUKOWE (XXX/13-544; XXVII/2-435).

32 — ORGANIZACJA ŻYCIA ARTYSTYCZNEGO.

322 Życie muzyczne (XXX/14-754, 755).

323 Życie teatralne (XXX/14-991, 992-995, 1864; XXX/13-544; XXX/3-62, 264, 265, 451, 452).

324 Kina (XXX/14-864, 865-868, 991-995, 1864). Katolicka Organizacja Filmowa (*Katholische Lichtspielorganisation*); (XXX/14-868).

33 — BIBLIOTEKI ORAZ AKCJA OŚWIATOWA.

330 Akcja oświatowa (VIII/7-671; XXX/3-57, 64; XXX/13-543; XXX/14-1862, 1863).

331 Biblioteki (VIII/7-671).

35 — RUCH REGIONALNY.

350 Towarzystwa regionalne (VIII/7-597, 608, 626, 645; XXX/15-126). Towarzystwa śpiewacze (XXX/3-57). Towarzystwa upiększania miast (XXX/3-63). Towarzystwa ekonomiczne: *Süd-Ostpreussischer Kanalverein* (XXX/1-3), *Kommission für Ost- und Westpreussische Landesforschung* (XXX/13-544).

351. Ochrona przyrody i zabytków (VIII/3-D/2600; VIII/7-508; X/2-A/244; XXX/15-130; XXX/14-1871, 1872, 1873-1875).

353 Zabytki rękopiśmienne (archiwalia); (XXX/14-1870).

36 — SPRAWY WYZNANIOWE

360 Sprawy ogólne polityki wyznaniowej (XXX/14-1564, 1565).

361 Sprawy Kościoła katolickiego: (XXX/14-1566, 1567-1570). Fundacja Katedralna w Barczewie (XXX/14-3200-3202). Towarzystwa katolickie (XXX/14-743, 744-745, 1875, 1876-1879). Chóry kościelne (VIII/7-789, 796). Domy katolickie (robotnicze); (XXX/13-545). Sprawy wychowywania dzieci z małżeństw mieszanych (VIII/7-789). Wystąpienia z Kościoła (XXX/14-1567).

362 Sprawy Kościoła ewangelickiego: Spór kościelny (*Kirchenstreit*)⁵⁹ (XXX/3-263). List pasterski Kościoła staropruskiego⁶⁰ (*Altpreussischer Bundesrat*); (VIII/9-A/11).

363 Sekty: Sprawy ogólne (VIII/7-581). Badacze Pisma św. (XXX/14-746). Bractwo Sydowa (*Sydower Bruderschaft*); (X/2-A/165, 170).

37 — SPRAWY ŻYDOWSKIE.

370 Sprawy ogólne (VIII/9-A/9, 11a, 105; X/2-A/13, 135, 134; VIII/7-5, 2321; XXX/123-200, 203, 243, 172, 343; XXX/14-1656, 1599, 1598, 1600).

371 Gminy żydowskie (*Synagogengemeinde*); (VIII/7-646).

372 Młodzież żydowska (XXX/14-747, 1880-1883).

373 Żydzi ze wschodu (*Ostjuden*); (XXX/14-699, 700, 701).

374 Akcje antyżydowskie (antysemityzm); (XXX/13-446, 548; XXX/12-119; XXX/14-661).

38 — CYGANIE XXX/13-470; XXX/14-702).

⁵⁹ WAPO VIII/9-A/11 pismo rejencji olsztyńskiej z 26 XI 1934. Stwierdzano, że po zawarciu konkordatu oraz całkowitym rozbiu katolickiej partii Centrum, Kościół katolicki oraz katolicy niemieccy raczej podporządkowali się nowym warunkom politycznym w Niemczech. Natomiast mimo zorganizowania instytucji „Biskupa Rzeszy” protestanci niemieccy (jak to określano „niektórzy pastory”) rozpoczęli szerszą akcję przeciwstawiania się polityce nazistowskiej. Doszło do ostrego starcia, które określano „*Kirchenstreit*”), gdyż jak to określili Goebbels: „niektórzy pastory zachowują się tak, jakby żyli jeszcze w czasach niemieckiego południowopruskiego Związku Celnego”.

GRUPA ZASADNICZA: 4. OPIEKA SPOŁECZNA

Organizatorzy administracji nazistowskiej nie posiadali jasnego i zdecydowanego zdania na temat zasadniczej sprawy, jaką było łączenie zagadnień opieki społecznej z zagadnieniami służby zdrowia. Jedni łączyli te dwa zagadnienia razem, wysuwając jednakże na pierwsze miejsce sprawy służby zdrowia. Inni oddzielali te dwie sprawy, wysuwając na pierwsze miejsce opiekę społeczną. Uznano, iż służba zdrowia, która przede wszystkim ma podjąć politykę rasistowską oraz środki eugeniczne dla jej realizacji musi być znacznie rozbudowana, a przeto posiadać również samodzielną grupę zasadniczą w planach akt⁶⁰. Połączono natomiast z opieką społeczną sprawy opieki i pomocy dla młodzieży wraz z utworzonym przez nazistów Urzędem Młodzieżowym (*Jugendamt*). Wreszcie z opieką społeczną połączono również zagadnienia ubezpieczeń społecznych. Te ostatnie zresztą prawnicy nazistowscy łączyli zwykle z zagadnieniami gospodarczymi, uważając że ubezpieczenia społeczne, sprawy pomocy lekarskiej, rentowe, emerytalne oraz pomocy rodzinnej są nieodłączną częścią procesu gospodarczego i na ten proces decydująco wpływają⁶¹.

W przedstawionym wykazie tematycznym oddzielono więc sprawy służby zdrowia, natomiast połączono zagadnienia opieki społecznej z zagadnieniami tzw. otwartej opieki społecznej, zamkniętej opieki społecznej, z zagadnieniami pomocy społecznej, opieki nad rodziną, instytucjami opieki społecznej, pomocy dla młodzieży (urzędem młodzieżowym) oraz instytucjami pomocy młodzieżowej (np. żłobków, przedszkoli, sierocińców). Z uwagi na różnorodność tematyczną głównych podgrup rzeczowych tej grupy zasadniczej poda się krótkie wyjaśnienia przy poszczególnych podgrupach.

40 — OGÓLNA ADMINISTRACJA OPIEKI SPOŁECZNEJ

400 Podstawy prawne (XXX/14-1885, 1886, 1887-1900, 1901, 1902-1907, 1931, 1932-1940, 1941, 1942-1950, 1975, 1976-1980, 1981, 1982-2000, 2635, 2636, 2637, 2651, 2652, 2660).

W zasadzie organizacja i podstawy prawne opieki społecznej nie uległy zasadniczym zmianom w czasie rządów nazistowskich. W jednym jednakże kierunku rozwój opieki społecznej u nazistów posuwał się naprzód, mianowicie organizacje partyjne przejmowały coraz więcej funkcji z zakresu opieki społecznej w oparciu o wytyczne Głównego Urzędu Opieki Społecznej NSDAP (*Hauptamt für Volkswohlfahrt*). Niemniej głównym nośnikiem opieki społecznej był organ władzy lokalnej tzw. *Ortsarmenverband*. Dopiero gdy władza lokalna nie mogła, czy nie miała środków na zaspokojenie potrzeb opieki społecznej, włączały się organa prowincjonalne. Zmianę organizacji w tym zakresie uzasadniano tym, że liczba potrzebujących opieki w okresie rządów nazistowskich znacznie się zmniejszyła. Stąd nośnikami tej opieki były nie władze lokalne, ale związki okręgowe, a w następnej instancji związki ziemskie (*Bezirksfürsorgeverbände* oraz *Landesfürsorgeverbände*). Związki te miały za zadanie objąć opieką tzw. biednych, inwalidów wojennych, emerytów, rencistów, inwalidów (pracy), nieletnich oraz cały zakres tych, którzy potrzebowali doraźnej pomocy (tzw. *Wochenfürsorge*)⁶².

Sprawy nazistowskiej polityki opieki społecznej ilustrują zresztą dwie kwestie.

401 Renty specjalne dla członków partii nazistowskiej (NSDAP; XXX/14-1954).

402 Prowadzenie i organizowanie specjalnych zakładów wychowawczych dla narodowych socjalistów (*Nationalpolitische Erziehungsanstalten*); (XXX/14-2639).

⁶⁰ A. Feuring, H. Korte, op. cit., s. 84 oraz F. Nordsieck, op. cit., Th. 2, s. 81.

⁶¹ WAPO VIII/7-261 pismo rejencji olsztyńskiej z 16 I 1935.

⁶² WAPO VIII/7-71 pismo rejencji olsztyńskiej z 11 VII 1937.

Ta ostatnia sprawa łączyła się z wysuniętą w 1936 r. koncepcją „szkół rycerskich” dla nazistów (*Ordensburgen*) dla wykształcenia kierowniczej warstwy działaczy partyjnych. Głównym organizatorem tych „szkół rycerskich” był Robert Ley oraz Rosenberg. Pierwsze trzy szkoły rycerskie powstały na Pomorzu Zachodnim⁶³.

403 Bezpośrednia pomoc społeczna (zapomogi, karty żywnościowe, pomoc mieszkaniowa); (VIII/7-1190; XXX/15-131, 132, 133-149; XXX/13-447, 448).

404 Pomoc zimowa (VIII/7-1550; XXX/3-60; XXX/13-561, 571, 572, 580, 638).

41 — OPIEKA OTWARTA (*OFFENE FÜRSORGE*)

410 Pomoc dawnym wojskowym (*Reichsverband zur Unterstützung deutscher Weteranen*): (VIII/7-14; XXX/13-549).

412 Podopieczni (XXX/3-29, 30, 31-37; XXX/13-552; XXX/12-124, 125-129; XXX/14-1885, 1886, 1887, 1888-1896).

42 — OPIEKA ZAMKNIĘTA (DOMY STARCÓW, DOMY INWALIDZKIE); (XXX/14-2640).

44 — POMOC RODZINIE (*FAMILIENUNTERSTÜTZUNG*).

Instytucja pomocy rodzinie, przede wszystkim dla rodzin wielodzietnych⁶⁴ była specjalnie lansowana.

440 Pomoc ogólna (VIII/7-25, 1645, 1643, 1637, 1624, 1623, 1585, 1582, 1577, 1561, 1558, 1556, 1553, 1552, 1359, 1549, 1722).

441 Pomoc dla dzieci (XXX/3-55).

442 Pomoc dla młodych małżeństw (XXX/3-46, 47, 56; XXX/14-1916, 1918, 1920).

443 Pomoc dla matki z dzieckiem (*Hilfswerk Mutter und Kind*); XXX/14-1899, 1914-1915, 2642, 2643-2650, 2700).

444 Związek Rodzin Niemieckich (*Reichsbund Deutscher Familien*); (XXX/14-2704).

46 — POMOC DLA MŁODZIEŻY (*JUGENDHILFE*).

460 Urząd młodzieżowy (*Jugendamt*).

Politycy nazistowskie szczególną uwagę przykładali do zagadnień młodzieżowych. Pierwszym stopniem tej pomocy dla młodzieży była tzw. honorowa akcja Młodzieży Hitlerowskiej (*Hitlerjugend*). Obejmowała ona przede wszystkim opiekę nad sierotami, uczniami szkolnymi. Dalszym ogniwem opieki nad młodzieżą był opiekun urzędowy (*Amtsvormund*), dalej szkoła, wreszcie Urząd Młodzieżowy. Funkcje tego urzędu spełniały organa lokalne oraz organa prowincjonalne⁶⁵.

⁶³ Zob. tekst mowy Rosenberga w Malborku w dniu 30 V 1934 na temat „Niemieckiego Państwa Zakonnego”, w której nawiązywał do tradycji krzyżackich. Podkreślał, że „okazuje się możliwość istnienia nowej niezależnej od monarchii i republiki formy rządów — niemieckiego państwa zakonnego. W oparciu o doświadczenia właśnie koncepcji państwa zakonnego narodowosocjalistyczne kierownictwo zdecydowane jest z 70-milionowego narodu wybrać jądro ludzkie oraz skoncentrować je w odpowiednich instytucjach, zakonach, dla wychowania kierowników, mających decydować o zasadniczych dziedzinach życia państwowego. Ludzie ci muszą być przepojeni polityką narodowosocjalistyczną od najmłodszych lat” (s. 14). Szczegóły zob. R. L e y, *Der Weg zur Ordensburg*, Berlin 1936, ss. 122—123.

⁶⁴ WAPO VIII/7-1645 pismo rejencji olsztyńskiej z 14 II 1935. Podkreślano szczególny wysiłek finansowy państwa w zakresie pomocy dla młodych małżeństw oraz dodatków rodzinnych na dzieci (*Ehstandsdarlehen i Kinderbeihilfen*). Do 1935 r. na pomoc młodym małżeństwom wydano 340 milionów marek, a na dodatki rodzinne dla dzieci 75 milionów marek. Podkreślano, że „wydatki te są jeszcze skromne w porównaniu do celów polityki ludnościowej narodowych socjalistów”.

⁶⁵ Urzędy młodzieżowe kompetencją swą obejmowały wszystkich niepełnoletnich zamieszkujących i przebywających na terenie im podległym. Głównym zadaniem

Sprawy ogólne (XXX/1-13, 14-19; XXX/13-643). Ochrona młodzieży (XXX/12-99; XXX/14-446, 447, 454, 2662, 2672, 2673-2680).

461 Organizacje młodzieżowe (XXX/12-99).

462 Opiekunowie społeczni (XXX/14-2663, 2664-2669).

GRUPA ZASADNICZA: 5. SŁUŻBA ZDROWIA

Administratorzy nazistowscy zagadnienia służby zdrowia łączyli z reguły z opieką nad kulturą fizyczną tak całej ludności, jak i w szczególności młodzieży (*Gesundheitswesen, Volks- und Jugendertüchtigung*). Instytucją, która miała pieczę nad „dziedzicznie zdrową rodziną”, oraz która miała uzupełniać politykę ludnościową (np. stworzenie gospodarczych, podatkowych i uposażeniowych warunków dla rodzin wielodzietnych) w zakresie zdrowotności był Urząd Zdrowia (*Gesundheitsamt*)⁶⁶. Do obowiązków urzędów zdrowia należało wykonywanie zadań tzw. policji sanitarnej, załatwianie spraw rasowych i dziedziczności, poradnictwa małżeńskiego, oświaty zdrowia, lecznictwa szkolnego, opieki nad matką i dzieckiem, prowadzenie poradni przeciwgruźliczej oraz sanitarno-epidemiologicznej, wreszcie pełnienie funkcji lekarza urzędowego i zaufanego. Również do zadań tego urzędu należała troska o prawidłowe warunki naturalne (przyrodnicze) terenu właściwości.

50 — ZARZĄDZANIE OGÓLNE

500 Organizacja służby zdrowia (XXX/3-406, 408, 415, 417; XXX/13-650, 651, 652-666).

501 Personel lekarski (VIII/7-291; XXX/3-407).

502 Urzędy zdrowia (XXX/14-1422, 1423, 1424-1440).

51 — OPIEKA ZDROWOTNA.

510 Oświata medyczna (XXX/14-1431).

511 Sprawy rasowe (X/2-A/46). Instytut Rasowy w Królewcu (*Rassenbiologisches Institut der Universität in Königsberg* — prof. dr Lothar Loeffler) (XXX/14-1621).

52 — INSTYTUCJE SŁUŻBY ZDROWIA (VIII/7-8).

Sprawy rozwoju sportu i kultury fizycznej reprezentowane są w zasobie archiwalnym Olsztyńskiego w znikomej ilości:

tych urzędów było popieranie dobrowolnych akcji na rzecz młodzieży, koordynacja wszystkich poczynań mających na celu wychowanie i pomoc dla młodzieży, następnie prowadzenie poradnictwa w sprawach młodzieżowych, opieki nad matką przed urodzeniem dziecka i po jego urodzeniu, opieka nad noworodkami, dziećmi w wieku przedszkolnym oraz opieka nad młodzieżą poza szkołą. W ramach urzędów młodzieżowych funkcjonowały rady opiekuńcze nad sierotami (*Gemeindewaisenrat*) oraz opiekunowie społeczni (*Amtsvormundschaft*).

⁶⁶ Urzędy zdrowia były podstawowymi instrumentami nazistowskiej polityki ludnościowej (przede wszystkim z punktu widzenia rasowo-higienicznego = *rasenhygienisch eingestellte Bevölkerungspolitik*) tak „by nie tylko zdrowy był pojedynczy człowiek, ale by ratować rodzinę, przeszkodzić dalszemu wynaturzaniu się całego narodu” (WAPO VIII/7-291 pismo rejencji olsztyńskiej z 17 II 1937). Charakterystyczny jest w tym względzie plan akt urzędów zdrowia obejmujący w grupie głównej 23 następujące hasła: 230 — polityka ludnościowa, 231 — opieka nad akcją ustalającą sprawy dziedziczne, 232 — sterylizacja (*Auszumerzende Erbpflege*), 233 — oświata higieniczna, 234 — zwalczanie spadku urodzin, spadku przyrostu naturalnego, 235 — lecznictwo szkolne, 236 — opieka nad chorymi na gruźlicę, 237 — opieka nad wenerycznie chorymi, 238 — opieka nad inwalidami, 239 — różne.

- 53 — ORGANIZACJA KULTURY FIZYCZNEJ (XXX/13-667).
- 55 — ORGANIZACJE SPORTOWE.
 550 Ogólna organizacja (XXX/14-748, 749).
 551 Klub wioślarski (*Masurischer Ruderbund*); (XXX/3-40, 42; XXX/15-154).
 552 Urządzenia sportowe (XXX/14-750, 751-753).
- 56 — REKREACJA MŁODZIEŻY (*JUGENDERTÜCHTIGUNG*); (XXX/13-667, 668-670, 671, 672).
- 57 — URZĄDZENIA REKREACYJNE DLA MŁODZIEŻY: Domy młodzieżowe (*Jugendhelme*); (XXX/3-38, 44). Kolonie młodzieżowe (*Jugendherberge, Schläuherherberge*); (XXX/3-37, 43).

GRUPA ZASADNICZA: 6. BUDOWNICTWO OGÓLNE ORAZ OSADNICTWO

W systematyce tradycyjnej zwykle zagadnienia osadnictwa i budownictwa mieszkaniowego oddzielano od osadnictwa. Przyczyna tego tkwiła w tym, że pod pojęciem osadnictwa rozumiano zwykle osadnictwo rolnicze. Stąd w wykazach (planach akt) zazwyczaj łączono zagadnienia rolne z zagadnieniami osadniczymi oraz z gospodarką rolną, zaś budownictwo mieszkaniowe z budownictwem ogólnym⁶⁷. Administratorzy nazistowscy natomiast wysuwali na czoło zagadnienia osadnictwa, podporządkowując mu całość zagadnień budownictwa miejskiego, mieszkaniowego oraz ustroju rolnego. Z uwagi na to, iż zasób archiwalny do tego zagadnienia jest stosunkowo bogaty, koniecznością wydaje się szersze zasygnalizowanie tej problematyki. Punktem wyjścia dotychczasowej krytyki rozwoju wielkich miast i związanej z tym „ucieczki” (odpływu) ludności ze wsi, było postawienie tezy, że „cały problem osadnictwa to niepokojąca sytuacja w wielkich miastach, charakteryzujących się brakiem ogólnej koncepcji rozwoju przestrzennego miast, brakiem określonych kryteriów wartościowania oraz brakiem możliwości uregulowania życia społecznego ludzi w wielkich skupiskach miejskich. Kryzys wielkiego miasta przenosi się ze zdwojoną siłą również na małe miasta. Co więcej, położenie małych miast jest katastrofalne. Dotychczasowe ujęcie zagadnienia jest jednakże jednostronne — widzące tylko tzw. kwestię społeczną. Samo osadnictwo też rozumie się tylko jako zagadnienie polityki społecznej”⁶⁸. Istotnie z punktu widzenia społecznego najważniejszym zagadnieniem wydawały się sprawy dzielnic proletariackich w miastach i związane z tym kwestie trudnych warunków mieszkaniowych oraz drożyzny mieszkaniowej. Podkreślano, że „pod koniec XIX wieku doszło do niepomyślnego podziału zagad-

⁶⁷ WAPO VIII/7-2511 pismo rejencji olsztyńskiej z 14 III 1931. Podkreślić wypada, że w terminologii i praktyce administracji pruskiej (utrzymanej zresztą przez nazistów) podział budownictwa przebiegał następująco: a) budownictwo naziemne (*Hochbau*) obejmujące sprawy budownictwa miejskiego, mieszkaniowego oraz osadnictwa tak miejskiego jak i wiejskiego; b) budownictwo inżynierskie (*Bauingenieurwesen*) obejmujące budownictwo wodne, rolno-melioracyjne, drogowe i kolejowe; c) budownictwo maszynowe łącznie z budownictwem stoczniowym, elektromaszynowym i łącznościowym.

⁶⁸ WAPO XXX/3-558 pismo rejencji olsztyńskiej z 17 III 1938. Przed przejściem spraw osadniczych przez Komisarza Rzeszy dla Umocnienia Niemczyzny całością spraw osadniczych kierował Komisarz Rzeszy do spraw osadniczych (*Reichskommissar für das Siedlungswesen*) podlegający Ministrowi Spraw Wewnętrznych Rzeszy. Wyłączono jednak z jego kompetencji sprawy związane z tzw. tworzeniem nowego chłopstwa niemieckiego. Sprawami osadniczymi (ich stroną finansową) zajmował się Bank Rzeszy (*Reichsbank*), jeśli chodzi o osadnictwo miejskie, a Bank Rentowy (*Rentenbank*) oraz Instytut Kredytowy (*Rentenbankkreditanstalt = Landwirtschaftliche Zentralbank*), jeśli chodzi o osadnictwo wiejskie.

nienia osadnictwa na trzy części — na kwestię mieszkaniową, na wysiedlanie (czy zamykanie dopływu) z wielkich miast oraz na osadnictwo wiejskie. Zagadnienie budownictwa mieszkaniowego uznano za zasadniczą część składową kwestii społecznej, sprawę wysiedlania z miast uznano za zagadnienie prawidłowego rozwoju przestrzennego miasta, stworzenia odpowiednich warunków zdrowotnych w mieście; osadnictwo rolnicze zaś uznano przede wszystkim za podstawową kwestię polityczną i narodową, przede wszystkim jako nacisk i środek walki z Polakami⁶⁹. W rozumieniu ekonomistów nazistowskich całość problematyki rozwoju przestrzennego miasta miała być ukierunkowana na opracowanie jednolitego charakteru miasta. Miasto kapitalistyczne tego charakteru nie posiadało — rozwijało się żywiołowo i bezplanowo. Nowe miasto w rozumieniu polityków nazistowskich miało nawiązywać do jednolitej koncepcji miasta średniowiecznego (feudalnego), czy miasta barokowego (jak się wyrażano — absolutystycznego). Odmienne ujęcie zagadnień osadnictwa miejskiego i osadnictwa wiejskiego istniało w administracji nazistowskiej do 1939 r. Podział resortowy przebiegał następująco: kwestia mieszkaniowa oraz budowa osiedli jednorodzinnych w miastach, cała polityka mieszkaniowa rozpatrywana była jako zagadnienie związane z kwestią robotniczą, sąd resortowo odpowiedzialny za te kwestie był Minister Pracy (*Reichsarbeitsminister*). Natomiast kolonizacja wewnętrzna, osadnictwo rolnicze jako istotna część składowa kwestii polityczno-rolniczej leżała w gestii ministra rolnictwa (*Reichsernährungsministerium*). Również w organizacji wewnętrznej partii hitlerowskiej (NSDAP) zachowano tego rodzaju podział resortowy. Zagadnienie pierwsze opracowane było w nazistowskich związkach zawodowych (raczej ich namiastki — T.G.), a mianowicie w *Deutscher Arbeitsfront* wspólnie z odpowiednimi komórkami partyjnymi — na szczeblu centralnym w Urzędzie Osadniczym = *Reichsheimstättenamt* oraz na szczeblu obwodów (*Gauen*) w obwodowych urzędach osadniczych = *Gauheimstättenämter*. Zagadnienie drugie — kolonizacja rolnicza — znajdowała się w gestii partyjnego aparatu administracji rolnej oraz odpowiednich przybudówek partyjnych, a mianowicie SS oraz SA. SS powierzono bowiem całość zagadnień osadnictwa rolniczego, natomiast SA koncentrowała się na drobnym osadnictwie rolnym (robotników rolnych) oraz średnim osadnictwie chłopskim. Dopiero w 1940 r. po podbiciu ziem polskich administracja nazistowska doprowadziła do połączenia tych dwu spraw pod jedno kierownictwo. Centrum, kierującym tą całością stała się instytucja Himmlera — Komisariat Rzeszy do Spraw Umocnienia Niemczyzny (*Reichskommissar zur Festigung deutschen Volkstums*). Korzystający z materiałów nazistowskich do tych zagadnień musi znać przemiany w zakresie polityki osadniczej nazistów, musi uwzględnić przechodzenie (dziedziczenie, sukcesje aktowe) poszczególnych zagadnień z jednego resortu do drugiego, czy wreszcie skoncentrowanie ich u Komisarza Rzeszy do Spraw Umocnienia Niemczyzny. Dla zagadnień Prus Wschodnich jest to o tyle ważne, że ilustruje ona zakres „socjalizmu pruskiego” — jak to określali politycy nazistowscy — adaptowaną przez narodowych socjalistów⁷⁰.

⁶⁹ WAPO VIII/7-254 pismo rejencji olsztyńskiej z 21 III 1938. Zagadnienie osadnictwa administratorzy nazistowscy opierali na ustawie osadniczej Rzeszy (*Reichsiedlungsgesetz* z 11 VIII 1919, *Reichsgesetzblatt*, s. 1429) z uzupełnieniami ogłoszonymi w 1923 (Th. 1, ss. 364, 805), z 1926 r. (Th. 1, s. 398), czy wreszcie w oparciu o zarządzenie z 17 X 1936, s. 896 w sprawie zagwarantowania odpowiedniej ilości ziemi dla tworzenia małych osad. Utrzymano również instytucję osadnictwa dzierżawczego (*Pachtsiedlung*) w oparciu o pruską ustawę o osadnictwie z 31 VII 1931 r. (*Gesetzsammlung*, s. 141).

⁷⁰ Szczegóły zob. F. Schinkel, *Preussischer Sozialismus*, Breslau 1934.

- 60 — OGÓLNA ADMINISTRACJA BUDOWNICTWA
600 Sprawy ogólne (XXX/13-674, 675, 677, 678, 679; XXX/15-81, 82-86).
601 Statystyka budowlana (XXX/3-84, 85, 88-126).
- 61 — PLANOWANIE PRZESTRZENNE (XXX/13-680, 681-683)
- 62 — KWESTIA MIESZKANIOWA
620 Sprawy ogólne (VIII/7-40, 59, 446).
621 Plany budownictwa mieszkaniowego (XXX/3-115, 116, 124, 125).
622 Poszczególne rodzaje budownictwa mieszkaniowego:
Sprawy ogólne (XXX/14-2761, 2762-27 8; XXX/1-6; XXX/3-99, 395, 396-399). Rozplaniowanie prac budowlanych (*Bauzonenplan*); XXX/14-1057, 1058, 1060, 1061). Budownictwo dla rodzin wielodzietnych (XXX/3-105) Polityka czynszowa (XXX/12-771, 772-778).
623 Towarzystwa budownictwa mieszkaniowego: Wschodniopruska Spółka Budownictwa Osiedlowego (*Ostpreussische Heimstätte*); (XXX/3-94). Bank Budowlany (*Spar- und Bauwirtschaftsbank*); (XXX/3-100). Spółdzielnia Budowy Domków Jednorodzinnych (*Kleinsiedlungs Gesellschaft*); XXX/3-110, 111-114, 117, 455). Osadnictwo narodowosocjalistyczne (*NSKOV — Siedlungen*); (XXX/13-697, 701-705, 721-740, 842-859). Budownictwo Mieszkań Ludowych (*Volkswohnungen*); XXX/13-687, 688-697. Związek Osadnictwa Rolniczego (*Bund der Kleingärtner- und Kleinsiedler*); (XXX/13-686).
- 63 — SPRAWY OSADNICZE
630 Sprawy ogólne (XXX/3-556, 557-561; XXX/12-178, 179, 180-219, 741; XXX/13-402, 406-412).
631 Rodzaje osadnictwa: Podmiejskiego (*Stadttrandsiedlung*); (XXX/3-557), Robotniczego (XXX/3-542), Narodowosocjalistycznego (*NSKOV*; XXX/7-12, 13-412; XXX/14-1063, 1064, 2270, 2778-2800), E. Koch-Siedlung w Barczewie (XXX/14-2874).
- 64 — DOKUMETACJA TECHNICZNA (XXX/14-3210)
- 65 — BUDOWNICTWO PODZIEMNE I NAZIEMNE (*TIEFBAU I HOCHBAU*); XXX/3-134, 135, 136-165, 169-172, 453, 454; XXX/14-2850, 2851-2870)

GRUPA ZASADNICZA: 7. PLANOWANIE GOSPODARCZE

W polityce administracyjnej nazistów planowanie gospodarcze było raczej częścią składową szerszego dla nich pojęcia „intensyfikacji gospodarki i pracy instytucji intensyfikujących gospodarke” (*Wirtschaftsförderung und wirtschaftsfördernde Einrichtungen*) i zwykle w podziale systematycznym planów akt pod tym tytułem występowały ta zasadnicza grupa akt⁷¹. Niektóre plany akt ujmują zagadnienia pod innym ogólnym tytułem — gospodarka i praca (*Wirtschaft und Arbeit*)⁷². Z uwagi na polską systematykę grupę tę zatytułowaliśmy „planowanie gospodarcze”, mimo że zagadnienia występujące w tej grupie zasadniczej wykraczają poza nasze ujęcia, by wspomnieć planowanie przestrzenne, czy różne placówki projektowe lub dokumentacyjne. W tej grupie akt administratorzy nazistowscy ujmowali całą politykę gos-

⁷¹ WAPO VIII/7-169 pismo rejencji olsztyńskiej z 12 II 1937. Szczegóły zob. F. Nordsieck, op. cit., Th. 2, s. 129.

⁷² Zasadnicza wówczas grupa akt obejmowała następujące główne podgrupy: organizację planowania, gospodarke, rozbudowę, politykę kredytową i finansową, poszczególne gałęzie gospodarki narodowej, rynek pracy, urzędy pracy, powierników pracy, nadzór nad przemysłem, budownictwo mieszkaniowe i osadnictwo.

podarczą, politykę gospodarczą w Niemczech prowadzoną przez nie — Niemców, całość polityki przesiedleńczej, osadniczej, inwestycyjną, całość prac statystycznych z zakresu gospodarki, organizacji gospodarki przemysłowej, rzemieślniczej, kartelowej, reglamentacji towarów, polityki gospodarczo-społecznej, nadzór nad całością handlu, polityki finansowej, podatkowej, celnej, dewizowej, kierowania rynkiem pracy.

Archiwum Olsztyńskie posiada znaczną ilość materiałów archiwalnych dotyczących planowania gospodarczego z czasów pierwszej wojny światowej (1914—1922)⁷³. Sprawa wzorowania się na pracy z okresu I wojny światowej w Prusach Wschodnich jest o tyle ważna, że znaczna liczba problemów była rozwiązana już w 1917 roku. Z doświadczeń tych korzystali ekonomiści nazistowscy. Stąd w stosunku do Prus Wschodnich właśnie na przykładzie archiwaliów będących wynikiem działalności instytucji planowania tak z okresu I wojny światowej, jak i z okresu rządów nazistowskich można jaśniej wypośrodkować zasadnicze sprawy stosunku państwa do gospodarki. Ekonomiści nazistowscy określali to jako realizację „stanowej koncepcji w narodowym socjalizmie” (*der ständische Gedanke im Nationalsozialismus* — według sformułowania Maxa Frauendorfera). Można się więc zorientować, w jakim zakresie ekonomiści nazistowscy wykorzystali tzw. „pruski socjalizm” dla swych potrzeb, jak ułożyli stosunki między gospodarką a państwem, jak „ustawili kierowanie gospodarką do kierowania państwem” (*die Stellung der Wirtschaftsführung zur Staatsführung*), w ogóle, jaka była ich koncepcja gospodarcza w politycznym i prawnym życiu państwa i narodu. Dotychczasowy dyalemat prymatu państwa nad gospodarką, czy gospodarki nad państwem uznano za nieistotny w momencie „gdy przyjęło się gospodarkę jako część składową życia narodu. Okazuje się, że gospodarka narodu każdego czasu musi być dostosowana do bieżących form i potrzeb życia narodowego. Trzeba obecnie zerwać z polityczną suwerennością indywidualnej jednostki, a tym samym z gospodarczym indywidualizmem, tak charakterystycznym dla manchesteryzmu. Musimy przejść do gospodarki związanej (*zu einer gebundenen Wirtschaft*)”⁷⁴. Ekonomiści nazistowscy w Królewcu w zasadzie gospodarce planową nazywali stale gospodarką związaną, uważając że tak jak pojęcie gospodarki wolnej (*freie Wirtschaft*) jest pojęciem politycznym, tak i gospodarka związana jest zasadniczym wyrazem określonej polityki. Co więcej, łączyli gospodarkę związaną z pojęciami gospodarki światowej (*Weltwirtschaft*) oraz gospodarki narodowej (*Nationalwirtschaft*). Uważali, że sprawa autarkii gospodarczej uzależniona jest od określonych warunków bytowania politycznego narodu. Uznali, że gospodarka nie może posiadać dominującej roli (*herrschende*) w życiu narodu, wbrew ujęciom gospodarki liberalistycznej.

Charakterystyczną cechą nazistowskiej systematyki w planowaniu gospodarczym jest wysuwanie na czoło zagadnień związanych z tzw. stanem życiowskim Rzeszy (*Reichsnährstand*), określanym stanową organizacją (*Lebensstand*), która „chce realizować cele wspólnoty narodowej i przyjmuje to za obowiązek stanowy oraz kwestię honoru stanowego. Jest zresztą ona korporacją samorządową prawa publicznego reprezentującą niemieckie chłopstwo i niemiecką gospodarkę rolniczą, włączając w to i spółdzielczość wiejską i handel wiejski oraz cały przemysł rolny i przetwórstwa rolniczego”⁷⁵. Wiązano więc z tą sprawą całe ustawodawstwo rolne,

⁷³ Prawie komplet akt planowania gospodarczego z tego okresu posiada zespół rejencji olsztyńskiej oraz uzupełnienia w poszczególnych zespołach starościńskich (landrackich) znajdujące się w Archiwum Olsztyńskim.

⁷⁴ WAPO XXX/14-2975 pismo rejencji olsztyńskiej z 14 X 1937.

⁷⁵ WAPO XXX/14-2977 pismo rejencji olsztyńskiej z 17 II 1939.

z ustawą o gospodarstwach dziedzicznych na czele⁷⁶, całą politykę osadniczą na wsi, budownictwo drobnych gospodarstw (*Heimstätten*), osadnictwa mieszkaniowego (*Wohnsiedlungsgesetz*), sprawy hodowlane, gospodarkę leśną, łowiectwo, rybactwo z gospodarką wodną na czele. Podkreślano, iż żadne prawo nie jest „tak związane z pojęciem krwi i ziemi (*Blut und Boden*) jak właśnie prawo leśne. Las i naród to wspólnoty życiowe (*Lebensgemeinschaften*) wyrosłe z dziedzictwa, jak i z określonego regionu (*Erbgut und Standort*), działają i równocześnie stale się odmładzają, a stale związane są z ziemią, z lokalną bliższą ojczyzną”⁷⁷.

Kolejnymi zagadnieniami planowania gospodarczego w systematyce administracji nazistowskiej był handel, przemysł oraz komunikacja w najszerszym tego słowa znaczeniu⁷⁸.

Z całości prac komórek planowania gospodarczego wyeliminowano pojęcie „bezrobocie”, a wprowadzono pojęcie „formowanie miejsc pracy” (*Arbeitsbeschaffungsmassnahmen*), czy „formowanie rynku pracy” (*Arbeitseinsatz*)⁷⁹.

70 — PLANOWANIE GOSPODARCZE (*WIRTSCHAFTSFÖRDERUNG*)

700 Planowanie ogólne: Plany gospodarcze roczne i wieloletnie (XXX/13-258; XXX/14-1972). Plany ogólne i plany lokalne (XXX/14-1897, 1972). Plany interwencyjne: 1) Pomoc wschodnia (XXX/13-869); 2) Pomoc kryzysowa (XXX/14-1972); 3) Formowanie nowych miejsc pracy (XXX/14-1897, 2970, 2971-2977; XXX/3-51, 52); 4) Formowanie rynku pracy (XXX/13-766); 5) Praca chałupnicza (*Verein Heimarbeit*); (XXX/14-2978).

701 Gospodarka rolna i leśna. Sprawy ogólne (XXX/15-180). Izba Rolnicza (XXX/13-768, 814). Formowanie „nowego chłopstwa niemieckiego” (XXX/14-651, 3039). Tworzenie „gospodarstw dziedzicznych” (XXX/14-4).

702 Rolnictwo (XXX/14-1007, 1010, 1011-1020).

703 Leśnictwo (XXX/13-799, 800, 805, 807, 809).

704 Rybactwo (XXX/13-865).

705 Przemysł i rzemiosło (VIII/7-398; XXX/3-501, 505, XXX/13-769; XXX/15-173; XXX/14-832, 833).

706 Handel (XXX/3-75, 76, 77-81, 83, 524).

707 Komunikacja (XXX/13-774).

71 — INSTYTUCJE PLANOWANIA GOSPODARCZEGO

710 Urząd Planowania Przestrzennego (*Landesplanungsgemeinschaft Ostpreussen*); (XXX/14-97).

711 Pomoc Kryzysowa (*Notstandhilfe*); (XXX/14-191).

712 Izba Rolna (XXX/13-798).

713 Izba Przemysłowa (XXX/14-831).

714 Izba Rzemieślnicza (VIII/7-399, XXX/14-834-850, XXX/3-72, 73).

715 Izba Handlowa (XXX/13-769, 770; XXX/15-173; XXX/14-830). Królewiecka Kompania Handlowa (*Königsberger Handelskompagnie — Aktiengesellschaft*); (XXX/13-771). Targi Wschodnie w Królewcu (*Ost-Messe*); (XXX/3-82, 522). Targowiska (XXX/3-76, 77-81, 83, 524, 525). Ochrona handlu detalicznego (XXX/3-525).

716 Komunikacja: Związek Komunikacyjny Prus Wschodnich (*Landesverkehrsverband Ost- und Westpreussen*); (XXX/3-65). Związek Komunikacyjny Prus

⁷⁶ C. Dieckmann, op. cit., s. 690.

⁷⁷ WAPO XXX/14-2976 pismo rejencji olsztyńskiej z 2 IV 1936.

⁷⁸ A. Feuring, H. Korte, op. cit., s. 89.

⁷⁹ WAPO VIII/7-1952 pismo rejencji olsztyńskiej z 17 V 1935.

Wschodnich na terenach południowych (*Verkehrsverband für das südliche Ostpreußen*). Związek Przedsiębiorstw Komunikacyjnych Rzeszy (*Reichbetriebsgemeinschaft — Verkehr*); (XXX/14-2997). Towarzystwo Kanału Wschodniego (*Ostkanal*); XXX/3-1696; XXX/14-2996).

717 Bilans pieniężny: Oszczędności (XXX/3-10; XXX/15-177; XXX/13-248, 249, 783). Bankowość (XXX/3-521; XXX/14-355, 358).

72 — GOSPODARKA WOJENNA

720 Wojenny Urząd Gospodarczy (*Kriegswirtschaftsamt*); (VIII/7-1583; XXX/3-526). Zagadnienia gospodarcze (VIII/7-292); 1) Związek Gospodarczy Miast Prus Wschodnich (*Wirtschaftsverband Ostpreussischer Städte*); (XXX/15-168, 169); 2) Towarzystwo Rybackie (*Fischereiverein*); (XXX/15-170). Reglamentacja żywności i racjonowanie żywności (XXX/14-792, 793-800, 801, 802-820, 878, 879, 880, 3004, 3005, 3006-3010, 3033; VIII/7-1156, 1157-1168; XXX/13-786; XXX/15-168, 169). Rynek pracy (XXX/14-1974).

GRUPA ZASADNICZA: 8. BEZPOŚREDNIA DZIAŁALNOŚĆ GOSPODARCA

W działalności administracji nazistowskiej wydzielić można dwie zasadnicze dziedziny życia gospodarczego — dziedzinę wypływającą z zakresu nadzoru państwowego, czy precyzyjniej mówiąc interwencjonizmu państwowego (decyzjonizmu), oraz dziedzinę wypływającą z zakresu bezpośredniej działalności gospodarczej. Jak już wyżej podkreślano, dla przeprowadzenia „zmian w gospodarce niemieckiej na model narodowosocjalistyczny trzeba wszystkich członków narodu niemieckiego włączyć organicznie w tę gospodarkę. Środkiem, przy którego pomocy zamierza się to osiągnąć, jest stanowa zawodowa i gospodarcza organizacja. Na początku XIX wieku Hardenberg rozbił stanowe powiązania gospodarcze. Narodowi socjaliści chcą natomiast utrzymać organizacje stanowe z tym jednak, że trzeba je dopasowywać do nowych warunków”⁸⁰. Stąd stanowa organizacja rolników (*Reichsnährstand*) oparta o ziemskie (prowincjonalne) oraz powiatowe i lokalne organizacje chłopskie (*Landesbauernschaften, Kreisbauernschaften, Ortsbauernschaften*). Ten swoistego rodzaju faszystowski model korporacjonizmu znalazł swe odzwierciedlenie również w pozostałych dziedzinach życia gospodarczego. Co więcej, stwierdzano np. przy okazji organizowania gospodarki leśnej, że gospodarka w ogólności może być prowadzona bardziej racjonalnie na większych obszarach, w większych zakresach, wówczas można gospodarować bardziej jednolicie, prosto, a także można sprawniej przeprowadzać nadzór. Dlatego należy podstawowe dziedziny życia obejmować pod bezpośredni zarząd albo nadzór państwa lub gminy. Stąd w nazistowskiej gospodarce nastąpił niejako podział zadań między państwem a dawnym samorządem terytorialnym, w szczególności komuną miejską. Państwo nadzorowało tzw. wielki przemysł, a poza określonymi dziedzinami zarządzanymi bezpośrednio przez państwo (np. domeny państwowe — ziemskie oraz lasy państwowe) nie podejmowało działalności gospodarczej. Natomiast taką bezpośrednią działalność gospodarczą prowadziły komuny lokalne (miejskie i wiejskie) oraz związki komunalne (powiatowe i prowincjonalne)⁸¹. Stąd

⁸⁰ WAPO XXX/14-1975 pismo rejencji olsztyńskiej z 16 II 1934.

⁸¹ Znalazło to wyraz również w konstrukcji planów akt. Otóż plany akt administracji ogólnej (państwowej) w zasadzie przewidywały tylko dwie dziedziny w bezpośrednim zarządzie państwa: 1) W grupie zasadniczej 4 — *Landwirtschaft* = rolnictwo przewidywano grupę główną 43 — *Landbewirtschaftung* = zagospodarowywanie rolnicze dóbr obłożonych aresztem (czy skonfiskowanych) (431 — *Bewirtschaftung*

w planach akt administracji komunalnej ten dział gospodarki komunalnej — przedsiębiorstwa i gospodarka komunalna — był szeroko uwzględniany.

80 — NADZÓR GOSPODARCZY (X/2-X/379, 380)

81 — DZIAŁALNOŚĆ GOSPODARCZA

810 Zagadnienia ogólne (XXX/1-31, 32, 33, 34-40, 49, 51, 52, 57).

811 Gospodarka komunalna (XXX/3-166, 167-169; XXX/15-176; XXX/14-3011, 3012-3020).

812 Przedsiębiorstwo komunalne (XXX/3-170, 171-173, 186, 187-189, 197).

813 Gospodarstwa rolne (VIII/7-502, 1329, 1604, 1723, 1724, 1730, 1731, 1732, 1757).

Z gospodarką wiązano zawsze bezpośrednio zagadnienia kredytowania, jakkolwiek nieraz mieszano je z sąsiednimi grupami zasadniczymi w klasyfikacji dziesiętnej, a mianowicie z grupą 7 — jako instrumentem kształtowania czyli planowania gospodarki, oraz grupą 9 — jako instrumentem finansowania, czyli technicznego wykonywania. Grupa 8 zawiera w tym zakresie te materiały archiwalne, które wiążą się z bezpośrednią działalnością gospodarczo-finansową instytucji kredytowej, pomyślonej jako dochodowego przedsiębiorstwa ⁸².

82 — INSTYTUCJE KREDYTOWE (XXX/3-521; XXX/14-355, 358, 3131, 3132-3159; GIROVERBAND FÜR OST- UND WESTPREUSSEN).

Podkreślić jednakże wypada, że ingerencja państwa nazistowskiego posuwała się w życie instytucji kredytowych tak daleko, iż każdorazowe zorganizowanie nowej instytucji kredytowej wymagało zezwolenia Komisarza Rzeszy w myśl ustawy z 5 grudnia 1934 r. (*Reichs-Gesetz-Blatt*, s. 1203) ⁸³.

GRUPA ZASADNICZA: 9. ADMINISTRACJA FINANSOWA ORAZ SKARBOWA

Totalistyczny charakter administracji nazistowskiej znalazł swój wyraz i w 9 klasie grupy archiwalnej (aktowej). Połączono zagadnienia polityki finansowej, budżetowej oraz skarbowej w jedną całość. Pod pojęciem zagadnień finansowych (*Finanz-*

beschlagnahmter Güter, 432 — *Bewirtschaftung beschlagnahmter Gärtnerereien*, 433 — *Beschaffung von lebenden und toten Inventar*, 434 — *Aufsicht über den eingesetzten Wirtschaftsleiter*, 435 — *Betriebs- und Wirtschaftsprüfungen*). 2) Najbardziej rozbudowane były plany akt w grupie dotyczącej gospodarki leśnej, ujętej w zasadzie w osobną grupę zasadniczą. Natomiast plany akt administracji komunalnej miały bardzo rozbudowaną grupę akt dotyczącą gospodarki bezpośredniej.

⁸² Komunalne kasy oszczędności miały za zadanie gromadzenie oszczędności, prowadzenie gospodarki kredytowej oraz wykonywanie czynności bankowych. Podobne zresztą zadania miały wszelkie banki ziemskie (*Landschaften*). Celem ich było ułatwienie przeprowadzenia oddłużenia oraz jak to określano „umocnienia posiadania”, naturalnie niemieckiego. Stosownie do centralizacyjnej polityki państwa nazistowskiego, poszczególne kasy oszczędnościowe (*Stadtschaften*) skoncentrowano w jeden wielki związek kas (*Zentralstadtschaft*). W każdym zarządzie kas utworzono specjalny urząd szacunkowy (*Schätzungsamt*), mający za zadanie ocenę ekonomiczną oraz polityczną poszczególnych nieruchomości potrzebujących pomocy kredytowej (WAPO VIII/7-269 pismo rejencji olsztyńskiej z 14 IX 1935).

⁸³ Zezwolenia na otwarczenie instytutu kredytowego nie otrzymywały te osoby fizyczne czy prawne, które „nie posiadały odpowiedniego przygotowania zawodowego, jeśli warunki lokalne nie uzasadniały potrzeby powołania takiej instytucji, jeśli instytut kredytowy nie gwarantował odpowiednich funduszy wewnątrz kraju, jeśli nie odpowiadał potrzebom interesu publicznego” (szczegóły zob. *Reichsgesetzblatt*, Th. 1, s. 517 w zarządzeniu z 1 XII 1930).

wesen) ujmowano sprawy związane z formalnym prawem podatkowym oraz kwestie związane z materialnym prawem podatkowym. Pod pojęciem zagadnień finansowych ujmowano: administrację majątku oraz kapitałów (w szczególności zadłużeń); dalej cały proces uzyskiwania, zarządzania i spożytkowania koniecznych środków do pracy państwa, gminy czy innej korporacji prawa publicznego⁸⁴. Do zagadnień finansowych należała również tzw. polityka finansowa (*Finanzpolitik*), przede wszystkim w zakresie ustalania podatków (np. w stosunku do różnych grup podatników)⁸⁵. Na podstawie zachowanych materiałów w Archiwum Olsztyńskim można prześledzić trzy zasadnicze punkty polityki podatkowej III Rzeszy. Jednym z nich jest podatkowy „natchmiastowy program” (*Sofortprogramm*) tzw. rządu narodowego (*die nationale Regierung*) w zakresie „ochrony pracy niemieckiej” (*zum Schutz der deutschen Arbeit*). Ołóż dla zmniejszenia oraz całkowitego usunięcia bezrobocia obok uchylecia podatku od pojazdów samochodowych (*Kraftfahrzeugsteuer*) wydano następujące ustawy: ustawę o zwolnieniu od podatku dla tych zakładów pracy, które stworzyły nowe miejsca pracy (ustawa z 1 VI 1933)⁸⁶; ustawę o dobrowolnych składkach na rzecz tworzenia nowych miejsc pracy (*Arbeitsspendengesetz* z 1 VI 1933), która gwarantowała ofiarodawcom podatkowe ulgi⁸⁷; ustawę o inwestycjach i kapitałnych remontach z 15 VII 1933 r., która obniżała dla inwestorów stopę podatkową⁸⁸; specjalne dotacje państwowe dla tych zakładów pracy, które podwyższyły ponad obowiązujące taryfy płace dla pracowników⁸⁹; wreszcie zwolnienie od podatków wszystkich nowych budynków jednorodzinnych oraz kamienic z małymi mieszkaniami⁹⁰.

Drugim punktem polityki podatkowej nazistów były zagadnienia związane

⁸⁴ Analiza materiałów tej grupy aktowej jest tym konieczniejszą dla zrozumienia polityki państwa nazistowskiego, że łączy ona dwa różne zagadnienia: jaka „jest polityka finansowa, według której państwo uzyskiwać musi wystarczającą ilość dochodów z podatków oraz która decyduje o ruchliwości aparatu podatkowego (*beweglich*), który musi dochody podatkowe dostosowywać do zmian zapotrzebowania finansowego państwa; oraz drugie zagadnienie, jakim jest polityka gospodarcza, ustalająca wysokość podatków tak, by nie naruszała ona podstaw gospodarczych podatnika, by podatnik mógł je z łatwością uiścić oraz by koszty ich ściągania były jak najmniejsze” (WAPO VIII/7-1296 pismo rejencji olsztyńskiej z 17 VIII 1934).

⁸⁵ W tym wypadku polityka finansowa uznawana była przez państwo nazistowskie jako jeden z instrumentów represyjnych, jak się wówczas wyrażano — w myśl teorii ekwiwalentu (*Aequivalenztheorie*). Uzasadniano to następująco: „gospodarka narodowa jest określoną całością (*eine Ganzheit*) i ta całość jest elementem pierwotnym, prymarnym. Indywidualna jednostka jest częścią wtórną tej całości. Stąd i poszczególne gospodarstwa (*Einzelwirtschaften*) są organiczniejmi członami tej całości. W ten sposób związana gospodarka (*gebundene Wirtschaft*) jest podstawą oceny słuszności całej gospodarki finansowej i podatkowej państwa” (WAPO VIII/7-562 pismo rejencji olsztyńskiej z 17 III 1946).

⁸⁶ Jednym z pierwszych instrumentów działania państwa nazistowskiego było zabezpieczenie kapitałów przed odpiwem za granicę (zob. ustawy z 18 V 1934 oraz z 16 X 1934). Wydano przepis, że „wszystkie osoby posiadające przynależność państwową Rzeszy w dniu 31 III 1931, a które w okresie od 31 I 1931 do 1 I 1938 wyprawały się za granicę, muszą od majątku uiścić podatek w wysokości 25% (tzw. *Reichsfluchtsteuer*); zob. szczegóły C. D i e c k m a n n, op. cit., s. 1178.

⁸⁷ Wprowadzono tzw. otwarte składki (*offene Spende*) oraz ukryte składki (*verdeckte Spende*).

⁸⁸ Początkowo ustawa ta dotyczyła tylko budownictwa przemysłowego, później objęto nią wszystkie rodzaje budownictwa (ustawa z 20 IV 1934).

⁸⁹ Włączano również do tych podwyżek wszelkie świadczenia z zakresu bezpieczeństwa i higieny pracy (np. zakup odzieży ochronnej, pracowniczej czy urządzenie stołówki pracowniczej).

⁹⁰ Ustalono, iż pod pojęciem małych mieszkań rozumie się mieszkania nie przekraczające powierzchni mieszkalnej 75 m². Wyjątkiem były mieszkania dla rodzin wielodzietnych, których nie ograniczano powierzchni mieszkalnej.

z tzw. „ochroną niemieckiej ziemi” (*Schutz des deutschen Bodens*). W celu wzmocnienia stanu chłopskiego oraz uniezależnienia się Niemiec od dostaw żywności z zagranicy obniżono podatek gruntowy do 1% dla tych gospodarstw, które dostarczyły dla państwa produkty rolnicze. Przy przeprowadzaniu procesu gospodarstw dziedzicznych nie pobierano żadnych opłat sądowych czy podatkowych od dziedziczenia. Wreszcie gospodarstwo dziedziczne uwolniono od długów nie tylko wierzycieli prywatnych, ale i publicznych i państwowych⁹¹.

Trzecim punktem polityki podatkowej nazistów były sprawy związane z tzw. ratowaniem rodzin niemieckich (*Rettung der deutschen Familien*). Ustalono pożyczki dla młodych małżeństw (*Ehstandsdarlehen*). Dla mężatek prowadzących gospodarstwa domowe i wychowujących dzieci przydzielono pomoce domowe, opłacane z funduszy na zwalczanie bezrobocia oraz z funduszy na ubezpieczenie od inwalidztwa. Wreszcie pracodawca, który wychodzącej za mąż pracownicy udzielił finansowej pomocy (tzw. *Heiratsbeihilfe*) zwalniany był od podatku na bezrobocie⁹².

90 — ADMINISTRACJA FINANSOWA

900 Gospodarka finansowa (XXX/3-542; XXX/14-3292, 3435, 3436-3440).

901 Budżety (X/2-A/398, 399, 400-488; VIII/3-A/62, 63, 64-72; XXX/12-452; 460; XXX/15-154, 155, 156, 157, 158-190; XXX/14-3131, 3132, 3133-3159).

91 — KAPITAŁY

910 Majątki państwowe, komunalne, kapitały (XXX/15-193, 194-195-198; XXX/12-928; VIII/7-110; XXX/3-10, 11, 17).

92 — NIERUCHOMOŚCI

924 Majątki ziemskie, nieruchomości miejskie (XXX/3-545; XXX/14-3181, 3182-3190).

925 Obciążenia (XXX/3-66, 67, 70; XXX/13-870).

93 — FUNDACJE (XXX/3-839)

94 — ADMINISTRACJA SKARBOWA

940 Ogólna organizacja (VIII/7-862).

942 Podatki (XXX/1-67; XXX/3-839; XXX/13-875, 876, 877-881, 890; XXX/12-483, 484).

95 — KSIĘGOWOŚĆ (XXX/3-36, 37-39, 17, 538, 539; XXX/13-252, 322, 823, 841, 842-846, 904-908).

96 — DZIERŻAWY (XXX/14-714, 716, 1634)

⁹¹ Po roku 1937 obniżkę tę podniesiono do 2 $\frac{1}{2}$ %.

⁹² Zob. szczegóły: ustawa z 12 V 1933; 16 V 1933 r. oraz rozporządzenie Ministerstwa Finansów z 7 V 1934.

ARCHIVAL INFORMATICS FOR EAST PRUSSIA IN THE YEARS 1933—1945

SUMMARY

In the term „archival informatic” is enclosed the microinformation concerning the archival stick of one record office, in this case the Olsztyn Record Office. Informatic is contrary to the archival macroinformation, which includes information questions of many country and even international record offices. The topic index of archival information is founded on decimal system and adopted to the archival structural principle within the archival quest. The decimal system of material registering in the administration of the Nazi state was corresponding with the centralistic, unifying and police managerial system in the „state of martial law”. The decimal system of material registering was utilized by the Nazi administrators for realizing „dangerous, absolutistic aims of active administration”.

A characteristic element of the „militarization of life of the Nazi state” was the putting out in the topic system plans of acts and structural plans of administration problems of the so called „Reich's defence” (Reichsverteidigung) in the principle material group „0” — The management. In the main group the „Reich's defence” were concentrated all political, police and military matters. Another characteristic moment for the system of Nazi administrative records is the gaining of independence and the separation of the police machinery from the general administration of the „police state”. All matters of police nature, connected even with the activity of separate administrative branches (e.g. building regulations, health service, sanitary-epidemiological, work's security) were concentrated in one principle group „1st” — Police matters. This group includes all questions of police security (beginning from the Gestapo and finishing on the criminal police) and all of the so called „special polices”. School policy attracted also the attention of the Nazi state. The school was in the Nazi state the main instrument of converting social, political and ideological consciousness of the society.

The question of school policy, enclosed in the principle group „2” — School matters, stood therefore on the third place in the hierarchy of problems after the military (managerial) and police questions.

Cultural questions of the Nazi state were enclosed in the „3rd” principle group which includes also religious problems and the whole Jewish question. The arrangement of relations between the Nazi state and individual churches was of great importance for East Prussia, because they were connected with the regulation of the Catholic (Braniewo circle) and Evangelical (Königsberg circle) life. This gave rise to remarkable collisions, which were generally called as a „Church contestation” (Kirchenstreit). The Jewish problem was also enclosed into this group, although in attention, of its unity with such terms as „state nation”, „anti-Semitism”, „racial policy”, „national eugenics” it was connected with the management, police questions and „health office” „Gesundheitsamt). The „4th” principle group includes all problems related to the social welfare with particular stressing on privileges for members of the Nazi party. The „5th” principle group includes matters of health service and youth with particular stressing on racial problems and the activity of „Customs Office” (Sippenamt).

Next principle groups are concerning matters of economical nature. Group „6” includes problems of building and settlement. It should be underlined that in the main conceptions of settlement the agricultural and municipal was connected into a whole and directed since 1939 by the Reich Commissioner for Consolidation of German customs.

Group „7” includes the matters of economical planning. It should be underlined, that in the main conception the economical planning resulted not exactly from the planning technic but the putting out of the so called „unit economy” as an essence of the economical policy. Group „8” includes the problems of direct economical activity of the state and the local self-government. The „9th” group is connecting financial and treasury problems of the state administration.